

Grey Scale #13

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO

IM. GENERAŁA BRONI
KAROLA ŚWIERCZEWSKIEGO

1782

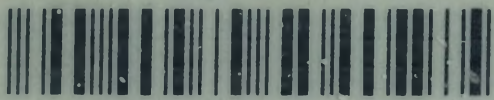
ASG WP we wn. 3674/82

Egz. Nr. 2

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY
SOCJOLOGII WOJSKA I WOJEN

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
S/284

05-001074-003-0

WARSZAWA 1982

12759

**AKADEMIA
SZTABU GENERALNEGO**

IM. GENERAŁA BRONI
KAROLA ŚWIERCZEWSKIEGO

1782

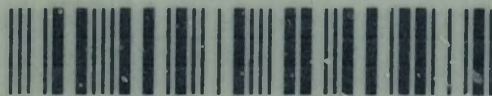
ASG WP we wn. 3674/82

Egz. Nr.....**2**

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY
SOCJOLOGII WOJSKA I WOJEN

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
S / 284

05-001074-003-0

WARSZAWA 1982

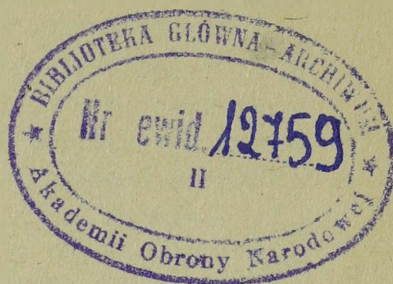
12759

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO WP

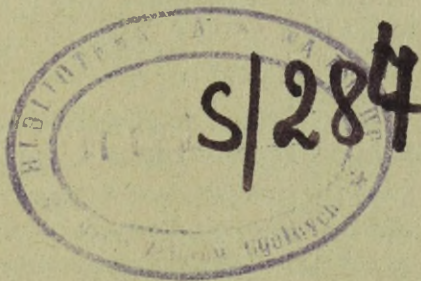
KATEDRA NAUK SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH

ASG WP wewn. 3674/82

Egz.nr ... 2

WSPÓŁCZESNE PROBLEMY
SOCJOLOGII WOJSKA I WOJEN

W A R S Z A W A

1982 r.

SPIS TREŚCI

	Str.
W S T Ę P	3
Rozdział I - /Czesław STACIWA/	
PRZEDMIOT SOCJOLOGII WOJSKA I WOJNY	4
1. Czym jest socjologia?	4
2. Podstawowe działy socjologii	5
3. Przedmiot i zadania socjologii wojska i wojny	6
Rozdział II - /Czesław STACIWA/	
METODY I TECHNIKI BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH STOSOWANE W WOJSKU	9
- Ankieta	9
- Wywiad	12
- Obserwacja	14
- Analiza dokumentów	15
- Eksperyment	16
Znaczenie wiedzy socjologicznej dla praktyki w życiu wojskowym ..	19
1. Funkcja społeczna socjologii	19
2. Wykorzystanie wiedzy socjologicznej w wojsku	20
Rozdział III - /Jerzy KUNIKOWSKI/	
MARKSIZM-LENINIZM O ISTOCIE I KLASOWYM CHARAKTERZE ARMII	22
1. Rozwój poglądów marksistowskich na problematykę istoty oraz klasowego charakteru armii	22
2. Narodziny stałej, regularnej armii państwa socjalistycznego	26
3. Klasowy charakter armii socjalistycznej	29
Rozdział IV - /Jerzy KUNIKOWSKI/	
FUNKCJE ARMII BURŻUAZYJNYCH I SOCJALISTYCZNYCH	32
1. Klasowy charakter i funkcje armii burżuazyjnej	32
2. Ogólnospołeczne funkcje armii socjalistycznej	40
3. Zasadnicze różnice między armią burżuazyjną a armią socja- listyczną	49
BIBLIOGRAFIA	53

W S T Ę P

Oddane do rąk Czytelnika opracowanie poświęcone jest w całości problematyce socjologii wojska i wojen. Traktuje o przedmiocie badań socjologicznych w armii jako instytucji społecznej oraz jej klasowym charakterze. W znacznej części rozważań omawiane są także główne funkcje armii burżuazyjnej i armii socjalistycznej.

Zdaniem autorów, w opracowaniu tym podjęta została w formie badań i opisu teoretycznego jedna z ważniejszych dziedzin współczesnego życia społecznego i wojskowego. Problematyka ta jest dziś bowiem nader ważna zarówno z punktu widzenia teoretycznego, jak i praktyczno-wychowawczego. Z tego też względu wymaga w ramach procesu studiów na uczelni wojskowej - w tym i ASG WP - systematycznego jej przybliżania i zgłębiania.

Wychodząc naprzeciw zapotrzebowaniom społecznym i procesowi studiów, podjęliśmy się opracowania w zwartej i jednolitej formie czterech podstawowych zagadnień.

Po pierwsze. Wychodząc od analizy przedmiotowych badań socjologii marksistowskiej, dokonano scharakteryzowania przedmiotu socjologii wojska i wojny. Omówione zostały także podstawowe działy socjologii oraz jej przedmiot i zadania /rozdział I/.

Po drugie. Opisane zostały szczegółowo metody i techniki badań socjologicznych stosowane w badaniach zjawisk i procesów zachodzących w zbiorowościach ludzkich, w życiu społecznym oraz w wojsku. W tej części opracowania zwrócono również uwagę na funkcję społeczną socjologii i potrzebę wykorzystywania wiedzy socjologicznej w praktyce wojskowej /rozdział II/.

Po trzecie. Poddane zostały analizie i opisane marksistowsko-leninowskie poglądy na problematykę istoty oraz klasowego charakteru armii /rozdział III/. W rozdziale tym wskazana została szczególna uwaga na leninowską koncepcję utworzenia stałej, regularnej armii państwa socjalistycznego, z jednoczesnym wyeksponowaniem klasowego charakteru każdej armii.

Po czwarte. W ostatniej części pracy /rozdział IV/ zwrócono uwagę na funkcje armii burżuazyjnej i armii socjalistycznej. Staraliśmy się tu wykazać podstawowe różnice klasowe między jedną i drugą armią. Z tą myślą analizowane były szerzej zasadnicze odmienności pod względem spełnianych przez nie funkcji zewnętrznych i wewnętrznych oraz podstawowe różnice w składzie społeczno-socjalnym kadry zawodowej. W końcowej części tego rozdziału podjęliśmy się próby wykazania szczegółowych różnic między armią burżuazyjną a armią socjalistyczną z jednoczesnym uwzględnieniem praktyki szkoleniowej i wychowawczej.

Rozdział I - Czesław STACIWA

PRZEDMIOT SOCJOLOGII WOJSKA I WOJNY

1. Czym jest socjologia?

Termin socjologia oznacza tyle samo co "nauka o społeczeństwie" /"societas" - łac. - społeczeństwo, "logos" - grec. - nauka/. Pierwszy użył tego określenia francuski myśliciel A. Comte w swym dziele w roku 1839 dla określenia nauki o naturalnych prawach struktury i rozwoju społeczeństwa. Stąd można spotkać się z twierdzeniem, iż "ojcem socjologii" jest August Comte. Nazwa "socjologia" upowszechniła się wszakże dopiero w drugiej połowie ubiegłego stulecia, a dyscypliną akademicką stała w początkach XX w.

Podobnie jak i w innych dyscyplinach nauki, tak i w socjologii treść pojęcia, przedmiot, zadania poznawcze, a także stosunek do innych nauk społecznych zależne były i są w dalszym ciągu od pozycji klasowej i światopoglądu jej przedstawicieli oraz od ogólnego rozwoju wiedzy o faktach i zjawiskach społecznych. Z tego wynika pojawienie się różnorodnych szkół, orientacji teoretycznych i metodologicznych w socjologii. Najogólniej rzecz biorąc, wyodrębnia się dwa podstawowe nurty w socjologii, a mianowicie socjologię marksistowską, której ogólnoteoretyczne i metodologiczne podstawy określa materializm historyczny, oraz socjologię niemarksistowską /burżuazyjną lub drobnomieszczańską/.

Przedmiotem badań socjologii marksistowskiej są ogólne historyczne prawa rozwoju społeczeństwa i jego struktury, rozumianej jako system wzajemnych stosunków, powiązań i zależności między jednostkami zbiorowości i grupami społecznymi. Mówiąc prościej, przedmiotem badań socjologii są: zjawiska i procesy tworzenia się różnych form zbiorowości ludzkich /społeczeństwo, naród, klasa, grupa itp./; zjawiska i procesy zachodzące w tych zbiorowościach, wynikające ze wzajemnego oddziaływania ludzi na siebie; siły integrujące i czynniki dezintegrujące te zbiorowości; zmiany i przekształcenia zachodzące w tych zbiorowościach.

Współczesna socjologia marksistowska jest dominującą orientacją teoretyczną i metodologiczną w krajach socjalistycznych, jednocześnie zyskuje ona coraz więcej zwolenników wśród socjologów w krajach kapitalistycznych, zwłaszcza w krajach tzw. "trzeciego świata".

Charakterystyczną cechą socjologii marksistowskiej i jej zasadniczą odmiennością od rozmaitych burżuazyjnych koncepcji socjologicznych polega na tym, że u podstaw jej założeń teoretycznych, metodologicznych i ideowych leży marksistowska koncepcja życia ludzkiego i procesów spo-

tecznych oraz praktyczne podejście do rozwiązywania złożonych problemów ludzkich w skali makro- i mikrospołecznej. Poprzez stałe pomnażanie wiedzy o prawidłowościach rządzących współczesnym życiem społecznym stwarza ona teoretyczną podstawę do podejmowania decyzji dotyczących korygowania i przyspieszania rozwoju społeczeństwa socjalistycznego. Dostarcza też społeczeństwu naukowo opracowanych zasad pozwalających jednostkom i grupom poznawać dynamicznie zmieniające się środowiska, aby w sposób świadomy określać sens i kształt ich życia, przestrzegać koniecznych norm życia zbiorowego. Szczególną rolę spełnia socjologia marksistowska przy opracowywaniu ekspertyz i prognoz służących praktycznej działalności politycznej, socjalnej i kulturalnej państwa. Wiąże się więc ona ściśle z budownictwem socjalistycznym i urzeczywistnieniem społeczeństwa socjalistycznego.

2. Podstawowe działy socjologii

Socjologia powstała jako ogólna nauka o społeczeństwie a wielkie systemy tworzone w XIX w. przez socjologów, także twórców marksizmu, obejmowały rozważania nad ogólniejszymi zagadnieniami jego budowy i rozwoju. Od początku XX wieku stopniowo dokonywało się przejście do empirycznych badań w poszczególnych dziedzinach zjawisk społecznych. Wytworzyły się swoiste koncepcje teoretyczne tzw. "średniego zasięgu", przynoszące uogólnienie badań oraz stanowiące podstawę metodologiczną dalszych badań. W rezultacie wyodrębnił się szereg subdyscyplin socjologicznych. Obecnie istnieje już wyraźny podział na teoretyczną socjologię ogólną i empiryczną socjologię szczegółową.

W socjologii szczegółowej wyodrębniła się następujące działy:

I. Badania nad instytucjami społecznymi, a w jego obrębie: socjologię rodziny, wychowania, polityki, prawa, socjologię wiedzy, ideologii, nauki, religii, socjologię sztuki, przemysłu, wsi, miasta, socjologię pracy oraz socjologię wojska i wojny.

II. Badania nad różnymi typami grup i zbiorowości społecznych.

III. Badania procesów społecznych. Do działu tego zalicza się więc badania nad zjawiskami i procesami integracji i dezintegracji społecznej w tym nad patologią życia społecznego, środkami masowej komunikacji /informacji/ i ich wpływem na życie społeczne, procesami migracji i ruchliwości społecznej. W obrębie tego działu powstają badania nad konfliktami, procesami przystosowania, współzawodnictwa.

Wymienione wyżej działy empirycznej socjologii szczegółowej prezentują wyniki studiów w postaci opisów lub monografii mających na celu wyjaśnienie badanych zjawisk. Mogą one także formułować tzw. teorię średniego

zasięgu, tzn. teorię wyjaśniającą wewnętrzne prawidłowości procesów zachodzących w danej dziedzinie.

Nad działem socjologii szczegółowej nadbudowana jest socjologia ogólna. Składa się ona z kilku działów:

I. Teoria struktur społecznych, zwana też teorią grup społecznych lub teorią społeczeństwa. Ta część socjologii ogólnej wyjaśnia prawa budowy i funkcjonowania form życia zbiorowego, tworzy pojęcia, definicje i schematy interpretacyjne w skali ogólnej.

II. Teoria rozwoju społecznego, nosząca również nazwę teorii zmian zachodzących w zbiorowościach ludzkich. Ta część socjologii zajmuje się badaniem procesów rozwoju, regresji, powstania lub zanikania czynników zmian w życiu społecznym. Ten dział socjologii wiąże się z planowaniem życia społecznego.

III. Teoria zachowania się jednostek. Rozwój badań w tej dziedzinie coraz bardziej nabiera znaczenia zwłaszcza dla polityki społecznej, zapobiegania zjawiskom patologii życia społecznego, dla wychowania itp.

IV. Teoria zachowania się grup i zbiorowości. Badania w tym obszarze dotyczą zjawisk i procesów dokonujących się w dużych zbiorowościach, np. zachowanie tłumu, publiczności, solidarność społeczna, zachowanie polityczne wielkich mas ludzkich, klas, narodów itp.

Wszystkie wymienione działy socjologii ogólnej i szczegółowej, teoretycznej i empirycznej są ze sobą ściśle powiązane i wzajemnie uwarunkowane. Stanowi to bowiem jedną naukę powiązaną ogólnymi zdarzeniami teoretycznymi i metodologicznymi.

3. Przedmiot i zadania socjologii wojska i wojny

1. Socjologia wojska

Socjologia wojska jest samodzielną dyscypliną socjologiczną od niedawna. Wyodrębniła się ona właściwie na naszym gruncie dopiero po II wojnie światowej.

Socjologia wojska zajmuje się wojskiem jako instytucją społeczną, jego rolą w społeczeństwie, wpływem na inne dziedziny życia społecznego, a zarazem wpływem warunków społecznych na rozwój i funkcjonowanie armii oraz wewnętrznymi stosunkami społecznymi powstającymi w wojsku jako swoim środowisku społecznym.

Z powyższego wynika, że w ramach socjologii wojska mamy do czynienia z szeregiem zagadnień o charakterze ogólnym, teoretycznym, jak też z problematyką, której znaczenie jest przede wszystkim użytkowe. Można stwierdzić, iż socjologia wojska ma do spełnienia trzy funkcje: poznawczą, socjotechniczną i ideologiczną. Funkcja poznawcza polega na dostarczaniu

informacji o procesach i zjawiskach w postaci określonej diagnozy społecznej. Funkcja socjotechniczna polega zaś na wypracowywaniu praktycznych zaleceń i reguł postępowania oraz na formułowaniu wniosków prognostycznych. Funkcja ideologiczna obejmuje formułowane zalecenia, argumentację oraz zasady działania na rzecz utrwalania socjalistycznej i pożądanej w siłach zbrojnych świadomości i postaw żołnierzy.

Formułując przedmiot i zakres poszukiwań badawczych na gruncie socjologii wojska, przyjmuje się następującą problematykę:

a. Rozwój armii jako produkt i czynnik rozwoju społecznego:

- wzajemna zależność ewolucji techniki wytwarzania i stosunków produkcji, techniki wojennej, organizacji armii i jej roli w społeczeństwie;

- ewolucja typów i form władzy państwowej w powiązaniu z ewolucją form i funkcją siły zbrojnej.

b. Rola armii w całokształcie życia współczesnych społeczeństw:

- armia a inne instytucje polityczne i władze państwowe;

- armia a instytucje gospodarcze, oświatowe, kulturalne;

- armia a partie polityczne i organizacje społeczne.

c. Pozycja społeczna wojskowych:

- struktura klasowa grupy zawodowych wojskowych i jej miejsce w ogólnospołecznej strukturze klasowej;

- własna percepcja pozycji społecznej przez zawodowych wojskowych i percepcja ich pozycji przez środowiska cywilne.

d. Stosunek do armii w świadomości społecznej:

- wyrażany /rozpowszechnione ideologie/;

- występujący w opinii publicznej i świadomości społecznej.

e. Stosunki społeczne wewnątrz armii:

- wojskowy system władzy i zależności;

- hierarchia społeczna;

- grupy społeczne, zagadnienia przywództwa i ośrodki integracji.

Podane wyżej, ujęte w pewien uporządkowany schemat problemy badawcze socjologii wojska nie wyczerpują zagadnienia. Zarówno wielkie, jak i drobne sprawy badawcze formułuje nauka, ale także i życie wnosi tu określone korekty, rodzi problemy, zjawiska i fakty wymagające dogłębnych analiz.

2. Socjologia wojny

Jest to również samodzielny dział socjologii zajmujący się badaniem przyczyn i skutków wojen toczących się w różnych okresach historycznych, typologia wojen pod względem form, rodzaju i charakteru społecznego, badaniem zjawisk społecznych występujących w czasie wojny, studiowaniem po-

staw, opinii i stosunku do danej wojny różnych grup i środowisk społecznych.

Praktyczna użyteczność socjologii wojny polega m.in. na tym, że dostarczając informacji dotyczących przyczyn i skutków wojny, ułatwia społeczeństwu - bądź jego części - zajmowanie świadomego stanowiska w kwestiach wojny i pokoju. Socjologiczne badania w tym przedmiocie służą opracowywaniu założeń i kierunków doktryny wojennej, w tym szczególnie w odniesieniu do polityki zagranicznej.

x x x

Zgodnie z dyrektywami metodologicznymi teorii marksistowsko-leninowskiej socjologia wojska i wojny w szczególności poszukuje odpowiedzi na szereg pytań i problemów badawczych dotyczących up. organizacji, składu społecznego i zadań armii, warunków kształtowania się i roli w społeczeństwie. Studiowanie warunków, w których wybuchają wojny, wyjaśnianie wojen jako procesów dziejowych i badanie ich skutków społeczno-politycznych - to także problemy, które żywo interesowały socjologię marksistowską od początku jej narodzin po dzień dzisiejszy.

Jednakże zagadnienia wojny i pokoju oraz roli armii we współczesnym świecie uległy daleko idącemu skomplikowaniu. Stąd też studiowanie tych zagadnień w obecnych warunkach jest jednym z bardzo ważnych zadań marksistowskiej socjologii wojska i wojny. Chodzi tu przede wszystkim o ustalenie: jakie warunki społeczno-polityczne stwarzają niebezpieczeństwo wojen, czy wojna jest nieunikniona w warunkach współistnienia dwóch systemów, czy wojna jest możliwa w warunkach rozwoju broni nuklearnej i rakietowej, jakie warunki muszą być spełnione, aby zapobiec wojnie. To ostatnie zagadnienie, połączone z głębokimi studiami nad problemami pokoju, ma niesłychanie doniosłe znaczenie i ważne implikacje polityczne. Chodzi głównie o to: jakie siły społeczne na świecie wystąpią skutecznie w walce o pokój, jakie klasy i warstwy społeczne mogą być sojusznikiem klasy robotniczej w tej walce, jakie formy tej walki mogą okazać się najskuteczniejsze?

Z powyższymi zagadnieniami wiąże się problematyka współczesnych armii i organizacji militarynych, elit władzy i ich wpływu na bieg wydarzeń. Do stałych zadań socjologii wojny i wojska należy badanie opinii społecznej.

Rozdział II - Czesław STACIWA

METODY I TECHNIKI BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH STOSOWANE W WOJSKU

Badanie naukowe jest formą działalności przedsięwziętej dla rozwiązania określonych problemów. Problemy w gotowej skonkretyzowanej formie raczej rzadko pojawiają się przed badaczem. Dlatego na ogół pierwszym zadaniem badacza jest postawienie problemu, co oznacza jego skonkretyzowanie, czyli sformułowanie w zdaniach operujących dobrze zdefiniowanymi pojęciami.

Drugim zadaniem jest określenie materiału dowodowego, który mógłby rozwiązać problem, oraz ustalenie, gdzie należy szukać tego materiału.

Trzecim zadaniem związanym z formułowaniem problemu jest wskazanie jej aspektów uogólniających, to znaczy czy problem jest powtarzalny w wielu podobnych układach i jak dalece można będzie generalizować uzyskane wyniki.

Czwarte zadanie to ściśle nakreślenie zakresu badań, uwzględniające realne możliwości zespołu badawczego.

Piątym zadaniem, związanym z formułowaniem projektu badań, jest zaplanowanie /w miarę możliwości jak najdokładniej/ kolejnych etapów badań.

Szóstym wreszcie zadaniem, w projektowaniu badań społecznych, jest rozważenie potrzebnego budżetu czasu, środków finansowych, technicznych i liczebności zespołu ludzkiego, niezbędnych do zrealizowania badania.

Powyższe elementy stanowią ogólne zasady i schemat postępowania i nie należy ich traktować jako czegoś nienaruszalnego. Nie każde bowiem badanie musi zawierać wszystkie powyższe elementy. Nie w każdym też badaniu poszczególne elementy mają jednakową wagę. Ogólny jednak schemat badań, prowadzonych również w wojsku, jest zgodny z powyższym.

Omówmy obecnie kilka najbardziej popularnych i najczęściej w wojsku stosowanych metod zbierania informacji na określony temat. Należy pamiętać, że z reguły w każdym badaniu społecznym, dla oświetlenia tego samego problemu, zbiera się dane różnymi metodami. Zebrane jedną metodą i z jednego źródła mogą wystarczyć w niektórych tylko badaniach /głównie przy sondażu opinii społecznej na określony temat/ i przy wąsko zakreślonym celu.

Ankieta

Dla uniknięcia nieporozumień językowych należy na wstępie wyjaśnić, że w polskiej terminologii socjologicznej terminu ankieta używa się czasami w dwojakim znaczeniu, bądź na określenie przedsięwzięcia badawczego

go przy zastosowaniu kwestionariusza wypełnianego przez badanego, bądź też na określenie użytego do tych celów kwestionariusza /arkusza papieru zawierającego pytania i proponowane do wyboru odpowiedzi/. Dla zachowania jasności wykładu w dalszej części opracowania terminu "ankieta" używać będziemy dla określenia przedsięwzięcia badawczego. Natomiast dla drugiego znaczenia tego terminu używać będziemy nazwy "kwestionariusz" z dodatkiem "ankiety" lub "wywiadu", gdyż podobny lub identyczny kwestionariusz można stosować zarówno przy badaniu ankietowym, jak i przy przeprowadzaniu wywiadu.

Badania ankietowe dzielą się na: ankietę pocztową, prasową i środowiskową.

Ankieta pocztowa - polega na rozesłaniu pocztą odpowiedniej liczby kwestionariuszy do określonej grupy osób z prośbą o wypełnienie i zwrot tą samą drogą na wskazany adres. Przy ankiecie pocztowej z reguły załącza się kopertę zaadresowaną na instytucję lub osoby prowadzące badania. W załączonej instrukcji lub we wstępie wyjaśniającym cel i charakter badań, drukowanym z reguły w górnej części pierwszej strony kwestionariusza, określa się również termin nadsyłania wypełnionych kwestionariuszy.

Materiały z ankiety pocztowej kwalifikują się przede wszystkim do analizy ilościowej, gdyż licząc na pełną dobrowolność badanych, kwestionariusz musi być z reguły krótki i nie może zawierać większej liczby tzw. pytań otwartych /wymagających szerszego opisu/, które dodatkowo mogą zniechęcić do udzielania odpowiedzi. Ze względu na swą anonimowość ankieta pocztowa pozwala poruszać tzw. kwestie drażliwe lub wstydlive. Istotną wadą tego typu ankiety jest stosunkowo mały procent nadsyłanych odpowiedzi /trzydzieści kilka procent uważa się raczej za regułę/, co może wpłynąć na zdeformowanie dobranej próby reprezentacyjnej. Stąd też choćc uzyskać w miarę dostateczną reprezentatywność badań rozsyła się dużo więcej kwestionariuszy /dwa do trzykrotnie/, niż by to wynikało z potrzeb dobranej próby reprezentacyjnej.

Ankieta prasowa - polega na opublikowaniu na łamach pisma lub na załączeniu do każdego egzemplarza czasopisma kwestionariusza wraz z apelem o udzielenie odpowiedzi i nadesłanie jej pocztą na określony adres. Ankiety prasowe mają przeważnie charakter powszechny. Niekiedy jednak bywają adresowane do jednej lub kilku kategorii czytelników, np. do młodzieży w określonym wieku, kobiet pracujących, posiadaczy telewizorów itp.

Ankieta środowiskowa - polega na rozprawdzeniu przez badacza kwestionariuszy wśród grupy osób skupionych w jednym miejscu z prośbą o doraźne wypełnienie i bezpośredni ich zwrot. Na terenie wojska najczęściej stosowany bywa ten typ ankiety.

Ankieta środowiskowa bywa stosowana najczęściej anonimowo. Dlatego niezmiernie ważnym zadaniem badacza jest przekonanie badanych o rzeczywistej anonimowości badań. W tym celu obok słownych zapewnień stosuje się szereg widocznych dla badanych przedsięwzięć, np. rozsadza się ich na sali pojedynczo przy stołach tak, aby nikt nie miał wglądu do treści udzielanych odpowiedzi, wypełnionych kwestionariuszy nie odbiera prowadzący badania, lecz badani wkładają je do urny lub układają jeden na drugim na stole dostatecznie oddalonym od prowadzącego badanie itp. W warunkach wojskowych istotne znaczenie ma również sposób zapewnienia dobrowolności udziału żołnierzy służby zasadniczej. Wiadomo bowiem, że jeśli się ogłosi przed frontem wytypowanego przez badacza pododdziału, że ci, którzy nie chcą brać udziału w badaniu, powinni wystąpić, to - jak dowodzi praktyka - rezultat z reguły bywa żaden i to z wielu względów. Najlepiej jest, gdy już po rozdaniu kwestionariuszy i omówieniu celu badań oraz sposobu udzielania odpowiedzi oświadczymy, że udział w badaniu jest nie tylko anonimowy, ale i w pełni dobrowolny. Podkreślimy przy tym, że ci, którzy z takich czy innych względów nie chcą udzielić odpowiedzi, mogą po prostu markować wypełnianie kwestionariuszy, a w chwili gdy wszyscy będą je składać, mogą oddać kwestionariusze nie wypełnione i razem z innymi opuścić salę. W ten sposób postępowanie badacza przekonuje żołnierzy o anonimowości, dobrowolności udziału w badaniach, a zarazem ośmiela ich do szczerego wypowiadania poglądów w sprawach nawet drażliwych.

W trakcie badań, zwłaszcza gdy poruszane są sprawy związane z życiem wewnętrznym jednostki, niewskazane jest, by na sali byli obecni przełożeni osób badanych. Wskazane natomiast jest, by przełożeni przedstawili prowadzącego badania i zaapelowali o szczerą odpowiedź na stawiane pytania.

Badań ankietowych nie powinni na "własną rękę" prowadzić bezpośredni przełożeni ze swymi podwładnymi, zwłaszcza w odniesieniu do spraw związanych z życiem wewnętrznym pododdziału czy jednostki. Istnieje bowiem małe prawdopodobieństwo przekonania żołnierzy o dotrzymaniu zasad anonimowości i nie "odbiciu się" wyników badania na dalszym toku ich służby. Tryb i sposób prowadzenia wszelkich badań społecznych w Wojsku Polskim regulują: Zarządzenie ministra obrony narodowej nr 42/MON z dnia 10.9.1981 r. oraz Wytoczne szefa Głównego Zarządu Politycznego Wojska Polskiego nr 3/polit. z dnia 10.9.1981 r. poz. 60 i 61.

Wyniki badań ankietowych zależą jednak nie tylko i nie w głównej mierze od spełnienia pewnych warunków formalnych. Decyduje poprawność sformułowania poszczególnych pytań i proponowanych /w przypadku pytań zamkniętych/ odpowiedzi oraz układu całego kwestionariusza, a później

właściwe zaprogramowanie obliczeń statystycznych, korelacji i skal pomiarowych, umiejętność odczytywania i interpretacji uzyskanych wyników statystycznych oraz właściwa interpretacja wypowiedzi na tzw. pytania otwarte.

Nie sposób w tym miejscu ze względu na objętość niniejszego opracowania omawiać nawet najbardziej ogólne zasady opracowywania kwestionariusza ankiety, ograniczmy się więc do zasygnalizowania jedynie kilku podstawowych wymogów:

1/ kwestionariusz ankiety powinien być przejrzysty i czytelnie zredagowany;

2/ sposób formułowania pytań powinien być prosty i jednoznacznie zrozumiany przez wszystkich badanych;

3/ przy każdym pytaniu powinna być instrukcja objaśniająca, w jaki sposób badany ma udzielić odpowiedzi, np.: "odpowiednie podkreśl", "odpowiednie wpisz", "uzasadnij swoją odpowiedź" itp.;

4/ w kręgach mniej przygotowanych intelektualnie należy unikać tzw. pytań otwartych;

5/ liczba pytań w kwestionariuszu ankiety nie może być zbyt duża, gdyż zniechęca to i męczy badanego, a w konsekwencji wpływa na udzielanie w końcowej fazie badania odpowiedzi nie zawsze przemyślanych.

Wywiad

Wywiadem nazywamy z góry zaplanowaną i przygotowaną rozmowę badacza z badanym na określony temat. Ze względów konstrukcyjnych wyróżniamy:

- wywiad skategoryzowany;
- wywiad nieskategoryzowany.

Ze względu na rolę społeczną prowadzącego wywiad wyróżniamy:

- wywiad ukryty;
- wywiad jawny nieformalny;
- wywiad jawny.

Ze względu na liczbę osób biorących jednorazowo udział w wywiadzie wyróżniamy:

- wywiad indywidualny;
- wywiad zbiorowy.

Rozpatrzmy pokrótce te rodzaje wywiadów.

Wywiad skategoryzowany i nieskategoryzowany

Różnica między tymi typami wywiadów polega przede wszystkim na stopniu usystematyzowania i ujednolicenia pytań.

Wywiad skategoryzowany przeprowadza badający ściśle według tekstu kwestionariusza wywiadu. Jego standaryzacja bywa doprowadzona do tego stopnia, że badającemu nie tylko nie wolno zmienić jednego słowa w tek-

ście pytań zawartych w kwestionariuszu, ale nawiązanie rozmowy, przechodzenie od jednych zagadnień do drugich, wreszcie grzecznościowe formuły początkowe i końcowe muszą być wypowiedziane dokładnie według z góry ustalonego tekstu. Wywiady tego typu przeprowadzane bywają w badaniach metodą reprezentacyjną i mają za zadanie eliminowanie do minimum wszelkich odchyień od założeń badawczych, jakie mogłyby powstać w wyniku zbyt dużej dowolności poszczególnych badaczy.

W wywiadach nieskategoryzowanych natomiast stopień ujednoczenia wywiadu może być różny. Prowadzący wywiad może otrzymać tzw. listę pytań, sam zaś sposób formułowania pytań w toku wywiadu i kolejność ich stawiania pozostawia się już decyzji badającego. Może to być wreszcie tzw. dyspozycja, czyli spis zagadnień, o które należy w toku wywiadu spytać, abstrahując zupełnie od formy pytań. Może się to wreszcie wyrażać w niepisanej orientacji na jakiś określony problem, na który badający naprowadza swego rozmówcę w toku dowolnie rozpoczętej rozmowy.

Wywiady jawne i ukryte

Wywiad jawny protokołowany prowadzi się bądź w przypadku badań reprezentacyjnych w oparciu o skategoryzowany kwestionariusz wywiadu, bądź w sytuacji, gdy chcemy z wybraną liczbą osób skontrolować lub pogłębić informacje zebrane inną drogą. W tym przypadku będzie to wywiad jawny, ale nieskategoryzowany.

Wywiad jawny odbywa się na zasadzie pełnego poinformowania osoby badanej o charakterze, treści i celach badania.

Wywiad jawny nieformalny ma miejsce wówczas, gdy osoba badana wie, że przeprowadza się z nią wywiad /może być protokołowany bądź - jeżeli warunki, temat, czy osoba nie pozwalają - nie protokołowany/, nie jest natomiast poinformowana /bądź jest fałszywie poinformowana/ zarówno o właściwej roli społecznej prowadzącego wywiad, jak i o celach wywiadu.

Wywiady ukryte to zewnętrznie luźna rozmowa dwóch osób, z których jedna /badany/ głównie mówi, a druga /badający/ cierpliwie słucha i tylko podtrzymuje lub naprowadza niepostrzeżenie rozmowę na interesujący go temat. Przy tego typu wywiadzie wykluczone jest notowanie, a badany nie ma pojęcia o właściwej roli rozmowy ani o jej celach, ani wreszcie o samym fakcie przeprowadzenia wywiadu.

Wywiad indywidualny i zbiorowy

Wywiad zbiorowy stosuje się z reguły w naturalnym środowisku badanych, w wojsku np. w sali sypialnej, w świetlicy, na placu ćwiczeń w czasie przerwy itp. Przeprowadza się go wówczas gdy chce się poznać np. stan zainteresowania jakimś problemem, stopień zaangażowania uczuciowego w

jakąś sprawę itp. Jest to dobra forma pobudzenia do wypowiedzi, a jednocześnie daje możliwość natychmiastowej jej kontroli, gdyż rozmówcy z reguły i natychmiast poprawiają błędy rzeczowe swoich interlokutorów.

Wywiad indywidualny jest powszechną formą stosowaną w wojsku przez przełożonych wszystkich szczebli dla badania i analizowania nastrojów i stanu moralno-politycznego stanów osobowych pododdziałów i oddziałów.

Obserwacja

Pod pojęciem obserwacji w naukach społecznych kryje się wiele różnych sposobów postępowania, począwszy od prostego przyglądania się i słuchania /np. ludzi zebranych na wiecu/, a skończywszy na szczegółowych badaniach przy użyciu skomplikowanych kwestionariuszy, magnetofonów, filmu, ekranów jednostronnie przezroczystych itp. Istnieje też taki rodzaj obserwacji, w którym prowadzący badanie w ogóle nie styka się z przedstawicielami obserwowanej zbiorowości, prowadząc jednak obserwację za pośrednictwem dokumentów dotyczących danej zbiorowości, czy instytucji, organizując badania za pośrednictwem ankietów lub prowadząc wywiady z nie należącymi do grupy badanej /np. wywiady z oficerami o obserwowanym pododdziale żołnierzy służby zasadniczej/. Uwagi nasze poświęćmy jednak najprostszej formie obserwacji, takiej w której prowadzący obserwację ma bezpośredni kontakt z obserwowanymi.

Wyróżniamy dwa typy takiej obserwacji: zewnętrzną i uczestniczącą.

W pierwszym przypadku obserwator, prowadząc badania jakiejś zbiorowości, czy instytucji, nie jest sam czynnie zaangażowany w jej działalność, lecz obserwuje ją, pozostając na zewnątrz. Jako przykład może tu służyć socjolog przyjeżdżający z centralnej instytucji wojskowej do pułku, poruszający się swobodnie po terenie jednostki, prowadzący rozmowy z kadrą zawodową i żołnierzami służby zasadniczej, ale absolutnie nie angażujący się w życie wewnętrzne pułku. Cały stan osobowy pułku wie jednak o roli i celu obecności socjologa.

Obserwacja uczestnicząca natomiast polega na długotrwałym włączeniu się obserwatora do obserwowanej grupy, uczestnictwie w jej pracach, życiu i procesach w niej zachodzących. W obserwacji uczestniczącej obserwator ukrywa swą właściwą rolę, występując jako jeden z członków grupy.

Zasadniczą cechą obserwacji uczestniczącej jest fakt, że obserwowani nie wiedzą o tym, że są przedmiotem obserwacji, a obserwator ma okazję notować naturalne zachowanie się grupy i poszczególnych jej członków.

Trzeba sobie jednak zdawać sprawę z trudności i niebezpieczeństw tkwiących w tej formie zbierania informacji. Obserwacja uczestnicząca zawężyła pole obserwacji, utrudnia obserwowanemu weryfikację spostrzeżeń. Wchodząc z konieczności w różne węższe kręgi i związki z osobami obser-

wowanymi po pewnym czasie obserwator zatracą ostrość i obiektywność spojrzenia na obserwowane zjawiska i zaczyna myśleć kategoriami osób obserwowanych. Poza tym nie istnieje prawie żadna możliwość sprawdzenia przez osoby trzecie obiektywności dokonywanych obserwacji.

Rekojmią zgodności obserwacji ze stanem faktycznym jest w tym przypadku już nie tylko uczciwość naukowa obserwatora, ale jego wysokie kwalifikacje, obiektywizm, znajomość badanego przedmiotu, słowem cały aparat naukowego myślenia, nie wyłączając postawy światopoglądowej, którą obserwator reprezentuje.

Prowadzenie obserwacji obejmuje kilka etapów:

- 1/ ustalenie przedmiotu i celu obserwacji;
- 2/ przygotowanie dyspozycji /planu/ obserwacji na podstawie posiadanych wiadomości o przedmiocie;
- 3/ uzyskanie dostępu do środowiska i nawiązanie z nim kontaktu;
- 4/ prowadzenie obserwacji, gromadzenie informacji;
- 5/ sporządzanie notatek;
- 6/ kontrola obserwacji różnymi sposobami, np. rozmowa z uczestnikami wydarzenia, które obserwowaliśmy, studiowanie dokumentów związanych z wydarzeniami, skonfrontowanie własnych spostrzeżeń ze spostrzeżeniami innego, równie kwalifikowanego obserwatora itp.;
- 7/ dokładne sprawozdanie z obserwacji.

Obserwacja uzupełnia informacje zebrane innymi metodami i wzbogaca je o ważki element, jakim są zachowania ludzkie, a często i o motywy tych zachowań.

Analiza dokumentów

Przy badaniu określonych zjawisk lub procesów społecznych możemy wyróżnić dwie podstawowe kategorie dokumentów: dokumenty urzędowe i dokumenty osobiste.

Do dokumentów urzędowych zaliczamy wszelkiego rodzaju urzędowe zestawienia i analizy statystyczne, relacje, sprawozdania, raporty, księgi ewidencyjne, księgi czynności, plany pracy różnych przedsięwzięć itp.

Natomiast przez pojęcie dokumentów osobistych rozumie się w socjologii takie dokumenty, w których treści zawarte są ludzkie i osobiste cechy ich autorów w takim zakresie, aby czytelnik mógł poznać ich poglądy na zdarzenie, fakt lub proces, do których dany dokument się odnosi. Są to więc wszelkiego rodzaju autobiografie, pamiętniki, dzienniki, wspomnienia, listy, protokoły zeznań itp.

Sposób traktowania dokumentów osobistych jako źródła poznania rzeczywistości społecznej jest wciąż przedmiotem sporów między socjologami. Jedni stoją na stanowisku, że dokumenty osobiste można traktować jako

Jedynym źródłem poznania rzeczywistości społecznej, inni natomiast są zdania, iż mogą one stanowić jedynie materiał pomocniczy dla wyjaśnienia zjawisk badanych innymi technikami. Autorzy niniejszego opracowania przychylają się do drugiego poglądu. Niewątpliwie zarówno dokumenty osobiste, jak i dokumenty urzędowe stanowią wartościowe źródło wiedzy w badaniach społecznych, ale z racji mogących w nich występować pomyłek, tendencyjności, celowych zafałszowań i innych usterek mogą tylko odgrywać rolę pomocniczą.

W trakcie badania różnych procesów, zjawisk czy faktów z życia wojskowego często sięga się do dokumentów urzędowych. Pozwalają one głębiej i wszechstronnie analizować dany problem. Na przykład chcąc badać stan dyscypliny wojskowej w określonej jednostce, nie sposób, obok różnych metod badania poglądów na ten temat kadry i żołnierzy służby zasadniczej, obok obserwacji, nie analizować całej dokumentacji z tym związanej, a więc rozkazów dziennych, zarządzeń wewnętrznych, protokołów z obrad, narad i zebrań, ewidencji wyróżnień i kar itd. W tym przypadku pominięcie tego źródła informacji stawiałoby pod znakiem zapytania wartość całego badania.

Eksperyment

Eksperyment społeczny w socjologii traktowany jest jako bardzo złożona i rozległa metoda badawcza, przy realizacji której wykorzystuje się wszystkie wyżej wymienione techniki badań.

Eksperyment polega na wytworzeniu pewnego zdarzenia, zjawiska lub procesu w taki sposób i w tym celu, aby można było przeprowadzić dokładną obserwację i pomiar oraz na tej podstawie stwierdzić zachodzącą zależność lub brak takiej zależności między badanymi czynnikami.

Podstawową zasadą metody eksperymentalnej jest zmiana /ujęcie lub dodanie/ tylko jednego z warunków składających się na zjawisko z jednoczesnym pozostawieniem innych warunków w stanie nie zmienionym. Ma to zasadnicze znaczenie z dwóch powodów: jeżeli wprowadzimy zmiany w dwóch warunkach i uzyskujemy jakiś efekt, nigdy nie wiemy, który z nich go spowodował, względnie czy nie spowodowały go oba jednocześnie; jeżeli natomiast efektu nie osiągniemy, nie wiemy który z warunków jest tego przyczyną i czy przypadkiem jeden nie zneutralizował drugiego.

Wyróżnia się trzy zasadnicze typy eksperymentów:

- eksperyment projektowany w terenie;
- eksperyment ex post facto /po fakcie/;
- eksperyment laboratoryjny.

Eksperyment projektowany w terenie

Eksperyment projektowany jest najbardziej klasycznym wzorem eksperymentu, najbardziej zbliżonym do eksperymentu w naukach przyrodniczych, spełniającym wszelkie warunki definicji tego pojęcia.

Istnieją tu dwie jednostki /zbiorowości/ społeczne: eksperymentalna i kontrolna, dobrana ze względu na podobieństwo szeregu cech je charakteryzujących, przy czym cechy te są opisane i ujęte w kategorii wymierne. W obu jednostkach przeprowadza się badania wstępne dla ustalenia sytuacji w momencie wyjściowym eksperymentu. Następnie na jedną z nich - eksperymentalną - działa się bodźcem inspirowanym przez badającego. Po upływie określonego czasu przeprowadza się w obu jednostkach badania kontrolne i porównuje wyniki.

Rezultaty eksperymentu zależą przede wszystkim od jasnego postawienia problemu, objęcia kontrolą istotnych i ważnych zmiennych, od zabezpieczenia właściwej izolacji między jednostkami eksperymentalnymi /co wcale nie jest taką łatwą rzeczą/.

Eksperyment ex post facto

Zasadnicze różnice w stawianiu hipotez między eksperymentem projektowanym a eksperymentem ex post facto przedstawiają się następująco:

- w eksperymentcie projektowanym badający stawia pytanie: czy wprowadzony do określonej sytuacji bodziec /przyozana/ da spodziewane rezultaty, a jeżeli tak, to w jakim zakresie ilościowym?;

- w eksperymentcie ex post facto pytanie brzmi: czy zaszły w przeszłości różnice w bodźcach dają obecnie określone rezultaty i w jakim zakresie, bądź też: czy obserwowane obecnie różnice w określonych zbiorowościach są skutkiem określonych bodźców, które zaszły w przeszłości?

Schemat badawczy w tym eksperymentcie przedstawia się następująco: badający na podstawie dokumentów, dobiera w określonym środowisku dwa zbiory osób, przy czym podstawą klasyfikacji jednostek do jednego lub do drugiego zbioru jest fakt poddania się ich bądź nie poddania w przeszłości określonemu bodźcowi; następnie drogą eliminacji zestawia osoby należące do różnych zbiorów parami, tak je dobierając, aby osoby w ich skład wchodzące posiadały niemal identyczny zespół cech /czyli zmiennych kontrolowanych/.

W rezultacie otrzymuje zespół par, czyli dwa zbiory o takim samym zespole cech, różniące się jedynie faktem przejścia przez określony bodziec. Jeżeli zbiory te różnią się pod względem postawionych w hipotezie rezultatów działania bodźca, badający ma możliwość obserwacji i zmierzenia rezultatów działania bodźca.

Eksperyment ten wymaga bardzo precyzyjnego ustalenia, jakie rezultaty powinny odpowiadać jakim bodźcom i jakie cechy społeczne należy przyjąć za zmienne kontrolowane.

Eksperyment laboratoryjny

W przeciwieństwie do poprzednich w tym typie eksperymentów chodzi tu przede wszystkim o obserwację określonych typów zachowań, nie zaś proce-

sów społecznych, w warunkach sztucznie stworzonych. Najczęściej stawianą hipotezą w tego typu eksperymencie jest: jak dalece określone cechy wpływają na zachowanie badanych pod wpływem działania określonego bodźca.

Najbardziej popularne badania tego typu przeprowadzono na dzieciach, obserwowanych przez jednostronny ekran w inspirowanych sytuacjach społecznych /agresywność, koleżeństwo, egoizm, przywództwo, nieśmiałość dzieci itp./.

Eksperyment ten jest bardzo trudny do obiektywnego mierzenia i stąd rzadko stosowany.

Zastosowanie metod statystycznych w socjologii

Metody statystyczne osiągnęły w ciągu ostatnich lat poważny postęp i nadal rozwijają się bardzo szybko dzięki postępowi wiedzy i technik obliczeniowych. Metody statystyczne stały się istotnym narzędziem matematyzacji nauk społecznych. Zastosowanie metod statystycznych w socjologii jest olbrzymie i bardzo zróżnicowane.

W zależności od spełnianych funkcji wyróżnia się w socjologii następujący zestaw metod statystycznych: 1/ proste metody opisowe, 2/ proste statystyki indukcyjne, 3/ opisowa statystyka zależności, 4/ indukcyjna statystyka zależności.

Metody opisowe służą do skondensowania i sumaryzowania danych zbyt licznych i nieprzejrzyistych.

Metody indukcyjne służą do zapewnienia reprezentatywności próbki i do wyciągnięcia z próbki wniosków o całości populacji.

Badaniem związków między cechami pewnych jednostek i badaniem związków między seriami jednostek zajmują się metody statystyki zależności. Sumarycznymi miarami związków są różne rodzaje współczynników korelacji regresji itp.

Współczesne ośrodki socjologiczne posiadają dobrze wyposażone centra obliczeniowe, a wytrawni statystycy są etatowymi pracownikami ośrodków socjologicznych.

W Wojsku Polskim istnieje już cała sieć maszyn matematycznych świadczących również usługi badaniom socjologicznym prowadzonym w naszej armii.

Znaczenie wiedzy socjologicznej dla praktyki w życiu wojskowym

1. Funkcja społeczna socjologii

O użyteczności socjologii jako nauki, podobnie jak to ma miejsce w odniesieniu do innych dyscyplin naukowych, decyduje szeroko pojęta praktyka. Ona bowiem weryfikuje podstawowe jej teorie, twierdzenia i hipotezy, wytycza kierunki nowych poszukiwań, determinuje wybór metod badawczych oraz decyduje o sposobach wdrażania tych osiągnięć w życie. Ujmując problem w dużym skrócie i pewnym uproszczeniu, można wymienić co najmniej pięć następujących funkcji socjologii:

- Funkcja teoretyczna. Przez funkcję teoretyczną rozumie się przede wszystkim przygotowanie modelu teoretycznego socjologii, niezbędnego dla uporządkowania i wzajemnego powiązania gromadzonych danych empirycznych, jak również wyjaśnienia opisywanych zależności występujących w wielokierunkowych układach życia społecznego.

- Funkcja diagnostyczna socjologii polega na tym, że badając mniej lub bardziej złożone zjawiska czy procesy społeczne, badacz próbuje ustalić prawidłowości danego procesu lub zjawiska, określić zakres ich występowania w czasie i przestrzeni. Innymi słowy jest to opis i próba uchwycenia rzeczywistego obrazu zjawisk życia społecznego.

- Funkcja demaskatorska. W tym zakresie mówi się o tzw. "demaskowaniu metodologicznym", polegającym na ukazywaniu rzeczywistych zmiennych niezależnych tkwiących u podłoża badanych zjawisk lub procesów społecznych przysłanianych czasami przez pozorne zmienne zależne. W drugim znaczeniu owa funkcja demaskatorska polega na ukazywaniu rzeczywistych źródeł faktów lub zjawisk społecznych, które mogą być celowo lub nieświadomie ukrywane /mówi się o "demaskowaniu oceniającym lub emocjonalnym"/.

- Funkcja apologetyczna. O tej funkcji socjologii mówimy wówczas, gdy badacz zbierając dane pomija określone fakty i zestawia argumenty w ten sposób, aby dla określonych celów /manipulowania/ aprobować, uzasadniać określone sytuacje, instytucje, koncepcje itp. Tę apologię może socjologia uprawiać w sposób jawny i bezpośredni częściej jednak czyni to pośrednio w sposób zamaskowany. Owa prawidłowość dotyczy większości nauk, a nauk społecznych w szczególności.

- Funkcja socjotechniczna. Przez socjotechnikę rozumie się zespół szczególnych zaleceń dotyczących tego, jak przy uwzględnianiu istniejących ocen społecznych praw i określonych reguł dokonywać świadomie przekształceń dla osiągnięcia zamierzonych celów.

O roli i znaczeniu socjologii w życiu społecznym decyduje ogólny

ogólny dorobek tej nauki, postawa socjologii oraz umiejętność i chęć korzystania z tej wiedzy przez inne nauki, przez ogół społeczeństwa, jak wreszcie przez decydentów w życiu społecznym, politycznym, gospodarce, kulturze itp.

2. Wykorzystanie wiedzy socjologicznej w wojsku

Rozwój nauk społecznych w ludowym Wojsku Polskim, wykorzystywanie ich bogatego dorobku i prowadzenie licznych badań są rezultatem poważnych zmian, jakie we wszystkich płaszczyznach dokonały się w naszej armii, zwłaszcza w poziomie wykształcenia ogólnego i specjalistycznego kadry sztabowo-dowódczej oraz w wyposażeniu i układach strukturalno-organizacyjnych. Wiadomo powszechnie, że zmiany w technice bojowej wywołują doniosłe konsekwencje społeczne i strukturalne w armii. Bieżąca analiza tych zjawisk i prognostyczne ich rozpatrywanie to jedno z zadań socjologii wojska realizowanych na potrzeby kierowania i dowodzenia w wojskach.

Siła bojowa w armii to nie tylko określona suma siły bojowej związków taktycznych i jednostek, poziom techniki i wykształcenia żołnierzy. Wyraża się ona jak wiadomo w określonym stanie moralno-politycznym przejawiającym się zarówno w świadomości i postawach poszczególnych żołnierzy, jak i w "świadomości zbiorowej" pododdziałów i oddziałów jako zintegrowanych grup społecznych. Procesy te /integracji i osiągnięcia pożądanych stanów świadomości i postaw/ zależą w dużym stopniu od sprawnego funkcjonowania ośrodków integracyjnych /dowództw, sztabów, instancji i organizacji partyjnych i młodzieżowych, aktywu/. Doskonalenie funkcjonowania i współdziałania owych ośrodków wymaga systematycznego i wnikliwego badania tych zjawisk. Jest to właściwie kolejne, bardzo praktyczne i użyteczne zadanie socjologii wojska.

Wojsko nasze jest jedną z ważnych instytucji wychowawczych. Służy kształtowaniu nowego modelu obywatela. Problematyka ta jest też jednym z obiektów zainteresowań socjologii wojska i to zarówno od strony pomiaru efektywności tego procesu-zakazu, skali, głębi przemian /od strony empirycznej/, jak i od strony teoretycznej analizy, a więc budowania ogólnych konstrukcji modelowych. Badania nad postawami młodzieży przed powołaniem do wojska, w czasie pełnienia tej służby, jak i po powrocie do dawnego środowiska są stale realizowane w naszym kraju, a wyniki badań służą konstruowaniu bogatych wniosków i zaleceń dla praktyki wojskowej.

Stosunki społeczne między przełożonymi a podwładnymi w naszej armii determinują znane czynniki ideowe i społeczne. Zakładają one wysoką aktywność społeczno-polityczną, likwidację konfliktów i wynaturzeń mo-

ralnych oraz wysokie wyniki szkoleniowe. Występują tu wszakże różnorodne niekorzystne zjawiska i procesy. Osiąga się także wymierne pozytywne efekty. Usystematyzowanej i pogłębionej wiedzy empirycznej w tym względzie dostarczyła socjologia wojska. Socjologia jest bowiem zarówno dziedziną wiedzy, jak i metodą badawczą pozwalającą analizować struktury wewnętrzne danych zbiorowości, określać ich poglądy, opinie, ustalać motywy działania.

Jest rzeczą charakterystyczną, że w świadomości wielu ludzi socjologia, także wojska, kojarzy się z badaniami ankietowymi, a więc z opinią społeczną, z przekonaniami i poglądami ludzi. Niewątpliwie badania opinii i nastrojów to ważne, ale nie najważniejsze zadania socjologii wojska.

W naszych siłach zbrojnych upowszechniane są specjalistyczne opracowania i monografie socjologiczne. Służą one z jednej strony pogłębianiu wiedzy społecznej kadry zawodowej o naszej armii, z drugiej zaś są one poddawane na różnych szczeblach dowodzenia i kierowania dyskusjom mającym na celu skonfrontowanie istniejącej na danym szczeblu rzeczywistości z wnioskami i uwagami formułowanymi przez socjologów. W oparciu o niektóre wnioski badawcze opracowywane są zalecenia służbowe bądź podejmowane są określone decyzje przez dowódców /szefów/. Tego rodzaju działania są coraz częściej podejmowane w LWP i to nie tylko na szczeblu najwyższym, ale także i na niższych szczeblach dowodzenia i kierowania. Proces ten jest doskonałony.

Rozdział III - Jerzy KUNIKOWSKI

MARKSIZM-LENINIZM O ISTOCIE I KLASOWYM CHARAKTERZE ARMII

O armii nowego typu - armii socjalistycznej, oprócz klasyków marksizmu-leninizmu^{1/} pisze wielu bardziej lub mniej znanych teoretyków, głównie socjologów, filozofów, pedagogów oraz praktyków wojskowych. Wszyscy zgodni są co do jednego, że spełnia ona w społeczeństwie ważną rolę oraz że w obecnych warunkach, kiedy występuje podział świata na dwa przeciwne obozy społeczno-polityczne, istnienie i rozwój skutecznej obronności staje się podstawą bytu narodowego. Coraz częściej podkreśla się ścisłą więź społeczeństwa socjalistycznego z armią oraz to, że o skuteczności obronnej kraju decyduje nie tylko armia, ale całe społeczeństwo, które ją zaopatruje i wyposaża w uzbrojenie i sprzęt techniczny. Stąd też szerszego współcześnie uświadomienia społecznego wymaga problem powstania armii nowego typu, jej istota i klasowy charakter oraz doniosła rola funkcji, jakie spełnia w społeczeństwie socjalistycznym.

1. Rozwój poglądów marksistowskich na problematykę istoty oraz klasowego charakteru armii

W marksistowsko-leninowskiej nauce bardzo ważne miejsce zajmuje problem społeczno-politycznych i ekonomicznych uwarunkowań powstania armii, czyli jej genezy, a także istota i klasowy charakter. Zarówno Karol Marks, Fryderyk Engels, jak i Włodzimierz Lenin wychodzili z podstawowego założenia, że armia zrodziła się w wyniku wewnętrznych sprzeczności klasowych, które występowały na tle podziału pracy oraz ugruntowywania się prywatnej własności środków produkcji. Ze powstała na określonym etapie rozwoju społecznego, a mianowicie wraz z powstaniem klas, a następnie państwa. Jest więc ona pewną formą organizacji państwowej dokonanej w sposób zamierzony dla spełniania określonych celów. "Armia - jak stwierdził F. Engels - jest zorganizowanym zespołem uzbrojonych ludzi utrzymywanych przez państwo w celu prowadzenia wojny zaczepnej lub obronnej"^{2/}.

1/ Zobacz np.: W. Lenin. O wojnie, armii i obronie ojczyzny, t. 1 i t. 2, Warszawa 1959; F. Engels, Wybrane pisma wojskowe, Warszawa 1962.

2/ Tamże, s. 129.

Faktem jest, że bezklasowe społeczeństwa rodowe nie posiadały armii, gdyż nie występował wówczas podział klasowy społeczeństwa. Posiadały jedynie skromne uzbrojenie, które gwarantowało zdobycie pożywienia i obronę warunków bytowania. Rozpad wspólnoty pierwotnej jest następstwem podziału na zamożnych i biednych, w wyniku czego następujące formacje społeczno-polityczne, a ściślej klasy w nich panujące, doprowadziły do utworzenia państwa oraz siły wojskowej. I tak np. w okresie niewolnictwa powstały drużyny wojów, które stały się narzędziem władzy arystokracji rodowej i naczelników wojskowych. Zatem państwo i armia stały się tymi organizacjami, które utrzymywały w posłuszeństwie niewolników i biedotę.

Problem powstania państwa i klasowej istoty armii klasycy marksizmu-leninizmu rozpatrywali w dialektycznej jedności. Analizując poszczególne formacje społeczno-polityczne, ekonomiczny ich rozwój dostrzegli, że utworzona armia służy utrzymywaniu panowania ekonomicznego i politycznego klas posiadających. F. Engels uwypuklał dwie cechy charakterystyczne państwa i łączył je ściśle z powstaniem i funkcjonowaniem armii. Pierwsza - terytorialny podział ludzi; i druga - istnienie władzy publicznej, która zorganizowała armię. Stąd też w sposób trafny wykazał, że armia jako celowo zorganizowany zespół uzbrojonych ludzi powstała w tym samym czasie co podział klasowy społeczności oraz organizacja państwa. Jej zaś rozwój i klasowa istota ma ścisły związek ze strukturą społeczną i polityczną poszczególnych państw.

Armia jest więc częścią aparatu państwowego i narzędziem polityki danej klasy społecznej - ekonomicznie i politycznie panującej. Klasa ta określać będzie funkcje armii, łącząc je ściśle z polityką zagraniczną i wewnętrzną. Poza tym określać będzie skład społeczno-socjalny kadry kierowniczej wojska. Dlatego też stwierdzenie klasowego charakteru armii wymaga przede wszystkim odpowiedzi na pytania: jakiej klasy interesy ona reprezentuje i o jakie cele polityczne będzie podjmować walkę? Problem ten eksponował bardzo wyraźnie i rozwinął W. Lenin, który dowiódł, że klasy posiadające kierują armią i wykorzystują ją do własnych eksploatorskich i militarystycznych celów. Stwierdził m.in.: "Współczesny militarizm jest wynikiem kapitalizmu. W obu swych formach /zewnątrznej i wewnętrznej - J.K./ stanowi on życiowy przejaw kapitalizmu jako siła wojskowa używana przez państwa kapitalistyczne w ich starciach zewnętrznych /"Militarismus nach aussen", jak mówią Niemcy/ i jako broń służąca w rękach klas panujących dla tłumienia wszelkiego rodzaju /ekonomicznych i politycznych/ ruchów proletariatu /"Militarismus nach innen"/"^{3/}.

3/ W. Lenin, Dzieła, t. 15, Warszawa 1956, s. 181.

Rozwój poglądów klasyków marksizmu-leninizmu na problematykę armii łączył się również ściśle z opracowywaniem teorii rewolucji proletariackiej. Zarówno bowiem K. Marks, jak i F. Engels wychodzili z podstawowego założenia, że po dokonaniu rewolucji proletariackiej istniała będzie konieczność zbrojnej obrony jej zdobyczy. Uważali przy tym, iż rewolucja ta przeprowadzona będzie w najbardziej rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Natomiast dla osiągnięcia ostatecznego zwycięstwa proletariat musi być uzbrojony i odpowiednio zorganizowany.

Analizując szczegółowo doświadczenia Komuny Paryskiej, klasyki marksizmu-leninizmu skryształizowali swój pogląd na problem powstania dyktatury proletariatu i roli w tym względzie uzbrojonego ludu. Doszli do wniosku, że jeśli ma dojść do obalenia państwa burżuazyjnego, to po pierwsze: stara armia musi zostać zdruzgotana, gdyż jej żołnierz "potrzebny jest /burżuazji - J.K./ już tylko w roli zandarina"^{4/} i nie mieści się w ramach nowego ustroju socjalistycznego. Stara armia nie może być również przez tę nową formację przejęta. Po drugie: na miejsce starej armii powstać ma powołana przez nowy ustrój organizacja wojskowa, która byłaby odpowiednią formą powszechnego uzbrojenia ludu. "Paryż" stwierdził Marks - mógł stawić opór tylko dlatego, że wskutek oblężenia pozbył się armii, na której miejsce stanęła Gwardia Narodowa, złożona głównie z robotników. Tę siłę zbrojną należało przekształcić w stałą instytucję. Dlatego też pierwszy dekret Komuny głosił zniesienie stałego wojska i zastąpienie go uzbrojonym ludem"^{5/}.

Niezwykle cenne okazały się studia nad wojskowymi zagadnieniami wojny domowej w Stanach Zjednoczonych, która toczyła się w latach 1861-1864 między niewolniczym Południem a Północą. Pozwoliły bowiem one na uwypuklenie roli armii w warunkach kryzysu rewolucyjnego oraz dały teoretyczną analizę polityki społecznej i wojskowej. Analiza ta obejmowała między innymi zagadnienia dotyczące wewnętrznej roli armii w społeczeństwie, głównie zaś roli zawodowych wojskowych, którzy kierując armią wypełniają ściśle określoną wolę klas posiadających. Z wielu publikacji F. Engelsa dotyczących tejże wojny, które ukazały się na przełomie lat 1861/62 w "The Volunteer Journal for Lancashire and Cheshire" znajdujemy również potwierdzenie marksistowskiej koncepcji powszechnego uzbrojenia ludu. W ramach tej koncepcji rozważania Engelsa dotyczyły głównie struktury oddziałów ochotniczych, ich roli i znaczenia w walkach rewolucyjnych przy ścisłym współdziałaniu ze społeczeństwem. W sumie więc analizy te

4/ K. Marks, Walki klasowe we Francji od 1848 do 1850 roku /w:/ Dzieła wybrane, t. 1, Warszawa 1949, s. 158.

5/ Tamże, s. 487.

pozwolili - jak słusznie stwierdza J. Wiatr^{6/} - na kształtowanie i precyzowanie marksistowskiego podejścia do złożonego zagadnienia roli armii w społeczeństwie. Dotyczy to głównie myśli, iż wojna - szczególnie domowa - jest ściśle uzależniona od przyjęcia określonej polityki wynikającej z układu sił klasowych. Także współczesnego rozumienia roli wpływu zawodowych wojskowych na podwładnych oraz władzy państwowej na jednych i drugich, wpływu wychowania i wykształcenia, tradycji militarnych i powiązań społecznych na zachowanie mas żołnierskich i kadry kierowniczej w działaniach wojennych.

Mimo bardzo bogatych doświadczeń, głębokich studiów i analiz dostrzec trzeba to, że zarówno K. Marks, jak i F. Engels nie rozpatrywali problemu obrony rewolucji, gdy zwycięży ona w jednym tylko kraju^{7/}. Problem ten stanął dopiero w 1918 r. przed WKP/b/ i W.I. Leninem, gdy zaistniała obiektywna konieczność obrony młodej Republiki Socjalistycznej. Nie oznacza to jednak wcale, że rozważania marksistowskie dotyczące wybuchu rewolucji i konieczności jej obrony w najbardziej rozwiniętych krajach kapitalistycznych mają mniejszą wartość. Wręcz przeciwnie, te bogate studia i analizy rozwijane były przez Lenina, który do 1918 roku podzielał ściśle pogląd Marksa i Engelsa co do sposobu przeprowadzenia powstania zbrojnego, by zlikwidować sprzeczności społeczeństwa kapitalistycznego. Uważa przy tym, iż obalenie starego państwa kapitalistycznego możliwe jest wówczas, gdy zastąpi się istniejącą poprzednio instytucję starej armii powszechnym uzbrojeniem ludu, szczególnie milicją ludową. Śledząc doświadczenia europejskie dochodzi także do wniosku, że podstawowym i niezbędnym czynnikiem towarzyszącym nowym formacjom zbrojnym jest świadomość rewolucyjna mas. Uważa ponadto, że połączenie tych dwóch podstawowych warunków, jakimi są: powszechne uzbrojenie ludu i świadomość rewolucyjna, stanowi podstawę zapewnienia skutecznej obrony wolności i socjalizmu.

"Nauka wojenna dowiodła, - stwierdził Lenin w pracy "Wojsko a rewolucja" - że całkowicie możliwe jest stworzenie milicji ludowej, która potrafi sprostać zadaniom, jakie stoją przed wojskiem zarówno w wojnie obronnej, jak i w wojnie zaczepnej Tylko powszechne uzbrojenie ludu całkowicie zabezpieczy wolność. Tylko ono pozwoli całkowicie obalić reakcję. Tylko taka przemiana sprawi, że z wolności będą mogły rzeczywiście korzystać miliony ludzi pracy, a nie tylko garstka wyzyskiwaczy"^{8/}.

6/ Zobacz: J. Wiatr, Socjologia wojska, Warszawa 1964, s. 140-141.

7/ Por.: A. Greczko, Siły zbrojne państwa radzieckiego, Warszawa 1975, s. 15 i 17-18.

8/ W. Lenin, Wojsko a rewolucja /w:/ Dzieła, t. 10, Warszawa 1955, s. 44

Do idei zniesienia stałej regularnej armii państwa burżuazyjnego i powołania milicji ludowej, która byłaby formą powszechnego uzbrojenia ludu, twórcą Armii Czerwonej wracał dość często do końca 1917 roku^{9/}. Rozważania teoretyczne na ten temat traktował jako podbudowę praktyki wojskowej oraz rzeczywistą formę rozwijania świadomości rewolucyjnej mas

2. Narodziny stałej, regularnej armii państwa socjalistycznego

U podstaw narodzin koncepcji stałej, regularnej armii państwa socjalistycznego leży teoria K. Marksa i F. Engelsa oraz teoria i praktyka Włodzimierza Lenina. Głównie zaś jego tezy to: o konieczności obrony socjalistycznej ojczyzny, a także o decydującej roli w działaniach wojennych czynnika ekonomicznego i moralnego. Twórcą Armii Czerwonej mówił również o historycznej roli mas ludowych i zbrojnej obronie Republiki Socjalistycznej^{10/}, bez której młoda władza radziecka w obliczu wewnętrznej kontrrewolucji i obcej interwencji istnieć by nie mogła. Wskazywał ponadto na konieczność opracowania i doskonalenia naukowych zasad organizacji wojskowej i rozwijania nauki wojennej. Wychodził przy tym z założenia, iż stanowić one będą podstawę organizacji nowoczesnej armii socjalistycznej i skutecznej obrony rewolucji a następnie budowania socjalistycznego państwa.

Dokonując pogłębienia studiów marksistowskich, W. Lenin wykazuje zasadniczą różnicę między starą armią państwa burżuazyjnego a budownictwem nowej armii państwa socjalistycznego. Dowodzi również tego, że proletariat musi utworzyć armię nowego typu o robotniczo-chłopskim składzie. Uzbrojeni robotnicy i chłopci staną się bowiem "założkiem nowej armii, komórką organizacyjną nowego ustroju społecznego. Zgnieść tę komórkę, nie pozwolić jej rozwinąć się - było dla burżuazji pierwszym przykazaniem. Pierwszym przykazaniem dla każdej zwycięskiej rewolucji - Marks i Engels podkreślali to wielokrotnie - było: zburzyć starą armię, rozwiązać ją, zastąpić ją nową. Nowa klasa społeczna, wznosząc się ku panowaniu, nie mogła nigdy i nie może teraz osiągnąć tego panowania i umocnić go w inny sposób niż przechodząc niesłychanie trudny, pełen męk okres bez wszelkiej armii W inny sposób niż stopniowo, w ciężkiej wojnie domowej, tworząc nową armię, nową dyscyplinę, nową organizację wojskową nowej klasy"^{11/}. Tą nową klasą społeczną mają być robotnicy zespoleni w ścisłym sojuszu z chłopstwem.

9/ Zobacz np.: Listy z daleka /w:/ Dzieła, t. 23, Warszawa 1951: "Przemówienie do żołnierzy ogłoszone na wiecu w pułku izmailowskim, 10/23 kwietnia 1917 r."; oraz "O milicji proletariackiej" /w:/ Dzieła, t. 24, Warszawa 1952.

10/ Zobacz: W. Lenin, Dzieła, t. 29, Warszawa 1956, s. 140; oraz: W.I. Lenin i wojenna organizacja socjalizmu, "Wojenna Mysl", 1968, nr 2.

11/ W. Lenin, Dzieła, t. 28, Warszawa 1954, s. 287.

Powyższe tezy i uogólnienia W.I. Lenina legły u podstaw wydania w styczniu 1918 roku przez III Zjazd Rad "Deklaracji Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego", w której czytamy między innymi: "W celu zagwarantowania całkowitej władzy mas pracujących i usunięcia wszelkiej możliwości przywrócenia władzy wyzyskiwaczy postanawia się uzbroić lud pracujący, utworzyć socjalistyczną Armię Czerwoną robotników i chłopów oraz całkowicie rozbroić klasy posiadające"^{12/}.

Dalsze fakty związane z narodzinami Armii Czerwonej przedstawiają się następująco:

28 stycznia 1918 r. Rada Komisarzy Ludowych wydaje Dekret o Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, w którym podkreśla się, że wraz z przejęciem władzy przez lud pracujący powstała konieczność utworzenia nowej armii. "W jej szeregi - stwierdza się w Dekrecie - mogą wstępować najbardziej świadomi robotnicy i chłopci, którzy ukończyli 18 lat". Bezpośrednie kierownictwo życiem i działalnością wojska sprawuje utworzony Komisarjat Spraw Wojskowych i Wszechrosyjskie Kolegium Wojskowe. Temu ostatniemu organowi Rada Komisarzy Ludowych podporządkowała terenowe, powiatowe i gubernialne organizacje zajmujące się formowaniem armii. Powierzono mu ponadto sprawy szkolenia jednostek bojowych, ich ewidencjonowanie i zaopatrzenie oraz opracowywanie nowych regulaminów i instrukcji^{13/}.

Zwierzchnictwo nad formowaniem nowej armii pełni Rada Komisarzy Ludowych z W.I. Leninem na czele, która 11 lutego 1918 r. powzięła uchwałę o likwidacji starej marynarki wojennej i utworzeniu Robotniczo-Chłopskiej Marynarki Wojennej.

21 lutego 1918 roku rozpoczęła się ofensywa wojsk niemieckich połączona ze zbrojną interwencją państw zachodnich i działaniem kontrrewolucji. Wobec niebezpieczeństwa, które zawisło nad młodą Republiką Rad, rząd radziecki zwrócił się do wszystkich robotników i chłopów z napisanym przez Lenina wezwaniem - Socjalistyczna ojczyzna w niebezpieczeństwie! W odpowiedzi powstały nowe oddziały wojskowe, które z dotychczas istniejącymi i zmobilizowanymi zatrzymały 23 lutego 1918 r. natarcie na Piotrogród i obroniły Socjalistyczną Republikę. Data ta przyjęta została jako święto Armii Radzieckiej i Marynarki Wojennej oraz uroczystość obchodzona jest po dzień dzisiejszy.

12/ Dokumenty po historii graždanskoj wojny w SSSR, Gospolitizdat 1941, t. 1, s. 71.

13/ Praca Partyjno-Polityczna w Armii Radzieckiej, Warszawa 1961, s. 7. Warto czytelnikowi przypomnieć, że w ramach Wszechrosyjskiego Kolegium Wojskowego utworzono Wydział Organizacyjno-Agitacyjny pracujący pod bezpośrednim kierownictwem Komitetu Centralnego RKP/b/, który stał się pierwowzorem dzisiejszych organów politycznych wojska /tamże/.

Dla powstania regularnej armii państwa socjalistycznego znamioną jest również data 29 maja 1918 roku, kiedy to Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy wydał "Dekret o poborze do Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej"^{14/}, zapoczątkowując stosowanie w praktyce powszechnego obowiązku służby wojskowej. Dekret ten zatwierdzony został w pierwszych dniach lipca 1918 roku przez V Zjazd Rad.

Problem narodzin koncepcji i powstania stałej, regularnej armii państwa socjalistycznego był nowym i nie spotykanym dotychczas w takiej postaci w teorii i praktyce społecznej. Postawiony został przez Włodzimierza Iljicza Lenina, który okazał się nie tylko wielkim teoretykiem; ale i praktykiem socjalizmu. Postawiony został wówczas, gdy obrotowa rewolucji i socjalistycznych zdobyczy mas pracujących stała się obiektywną koniecznością. "Nie przypominam sobie - stwierdził Lenin na VIII Zjeździe RKP/b/ - by poprzedni nauczyciele /.../ wypowiedali się w tej kwestii. Nie istniała ona dla nich, ponieważ wyłoniła się dopiero wtedy, gdy przystąpiliśmy do tworzenia Armii Czerwonej Sprawa organizacji Armii Czerwonej była sprawą zupełnie nową, nie była stawiana nawet teoretycznie Braliśmy się do dzieła, do którego nikt na świecie na taką skalę jeszcze się nie brał Tutaj stanęło przed nami zadanie, które w ciągu rocznego doświadczenia nabrało ogólnego znaczenia"^{15/}.

Utworzenie armii nowego typu - armii socjalistycznej w trudnych warunkach wojennych i krótkim czasie wymagało ogromnej pracy organizacyjnej i ideowo-agitacyjnej. "Było to zadanie trudne, - powiedział Lenin - ale również z nim daliśmy sobie radę"^{16/}.

Analizując początkowy okres i przebieg Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej widać wyraźnie, że twórcą nowej koncepcji stałej, regularnej armii państwa socjalistycznego jest Włodzimierz Iljicz Lenin, który nowe zasady budownictwa wojskowego ściśle łączył z ogólnymi zadaniami zbudowania ustroju socjalistycznego i głównymi zasadami budownictwa partyjnego i państwowego. Jak wykazuje praktyka, leninowskie zasady budownictwa wojskowego stanowią po dzień dzisiejszy trwały fundament podstawowych zasad budownictwa sił zbrojnych państwa socjalistycznego. Do zasad tych zaliczyć należy:

- kierownictwo partii komunistycznej siłami zbrojnymi;
- jedność armii z ludem;
- wierność internacjonalizmowi proletariackiemu;
- kadrową organizację armii i marynarki wojennej;
- centralizację kierownictwa siłami zbrojnymi;
- jednoosobowe dowodzenie;

^{14/} Tamże, s. 10 i 11.

^{15/} W.Lenin, Dzieła, t. 29, Warszawa 1956, s. 140, 141 i 142.

^{16/} W.Lenin, Dzieła, t. 30, Warszawa 1957, s. 405.

- wysoką, świadomą dyscyplinę wojskową;
- stałą gotowość kraju i jego sił zbrojnych do odparcia agresji^{17/}.

Szczególne ważnym problemem było i jest zachowanie klasowego charakteru armii państwa socjalistycznego oraz wychowanie jej żołnierzy i dowódców w duchu idei marksizmu-leninizmu, socjalistycznego patriotyzmu i proletariackiego internacjonalizmu. Dodać należy to, że u podstaw tworzenia armii nowego typu leżała również leninowska zasada przyjaźni narodów wykluczająca jakąkolwiek dyskryminację narodową lub rasową oraz ucisk klasowy.

We wszystkich najważniejszych problemach dotyczących obrony państwa i organizacji armii uwidoczniła się doniosła rola kierownictwa partii marksistowsko-leninowskiej siłami zbrojnymi. Partia ta sprawuje bowiem bezpośrednio i niepodzielne kierownictwo nad armią, jest jej twórcą i organizatorem. Troszczy się o umacnianie zdolności obronnej kraju, a jej kierownictwo ma rolę w odniesieniu do sił zbrojnych uwidoczniła się najwyraźniej w jedności celów i zadań społecznych kierownictwa politycznego, ekonomicznego i wojskowego.

3. Klasowy charakter armii socjalistycznej

U podstaw klasowego charakteru armii socjalistycznej leży ścisła jej więź z masami pracującymi, z całym społeczeństwem. Zapewnia ją sojusz klasy robotniczej i chłopstwa, który stanowi podstawę kształtowania ideowego oblicza, stanu moralno-politycznego i zdolności bojowej armii.

Od początków tworzenia nowej, regularnej armii państwa socjalistycznego dużą uwagę przywiązywał Lenin do klasowego jej charakteru. Wskazywał, że należy umacniać kierownictwo partyjne wojskiem oraz przestrzegać klasowych zasad kompletowania armii, ze szczególnym uwzględnieniem prowadzenia polityki kadrowej wobec dowódców i komisarzy wojskowych.

"Budując nową armię - stwierdził - powinniśmy brać dowódców tylko z ludu. Tylko czerwoni oficerowie będą mieli wśród żołnierzy autorytet i potrafią ugruntować w naszej armii socjalizm. Tylko taka armia będzie niezwyciężona"^{18/}. Dodać przy tym należy, iż z chwilą powstania Armii Czerwonej - obok klasowej rekrutacji kadr dowódczych - niezwykle dużą uwagę przywiązywano do podnoszenia ich kwalifikacji fachowych i politycznych. Np. pod koniec 1918 roku na specjalnych kursach doskonalili swoje umiejętności ponad 1700 dowódców i komisarzy ludowych rekrutujących się spośród członków klasy robotniczej i chłopstwa.

17/ A. Greczko, Siły zbrojne państwa radzieckiego, cyt. wyd., s. 37.

18/ W. Lenin, Dzieła, t. 28, cyt. wyd., s. 142.

Zasada jedności armii z ludem, czyli podstawa jej klasowego charakteru odnosi się nie tylko do dowódców i oficerów politycznych. Obejmuje ona swym zasięgiem masę żołnierską, które są głównym źródłem jej siły. Sformułowana została na VIII Zjeździe RKP/b/ w marcu 1919 r. i stanowi do dziś nader ważną podstawę skuteczności obronnej socjalistycznego państwa. W uchwale tego zjazdu stwierdza się między innymi: "Armia Czerwona jako narzędzie dyktatury proletariatu musi mieć siłę charakter jawnie klasowy"^{19/}. Słowa te oznaczają w praktyce potrzebę zabezpieczenia i obrony władzy ludowej oraz zasadę równości prawa i obowiązku wszystkich obywateli do służby w siłach zbrojnych jako podstawy skuteczności obronnej państwa. W przeciwieństwie do armii burżuazyjnej zasada klasowego charakteru armii socjalistycznej wyklucza jakikolwiek ucisk klasowy, dyskryminację narodową lub rasową oraz ekspansję kolonialną wobec innych narodów i państw. Współczesną zaś specyfiką tej armii jest przyjaźń i braterstwo broni łączące żołnierzy własnej armii oraz armii państw socjalistycznych - członków Układu Warszawskiego.

W marksistowskiej analizie filozoficzno-socjologicznej dotyczącej klasowego charakteru armii podkreśla się, że przed powstaniem ustroju socjalistycznego armia jako instytucja państwowa powołana została przez klasę panującą i działała zgodnie z interesem tejże klasy. Stąd też i funkcje armii mają klasowe uwarunkowania. Znaczący to, że inny był i jest ich zakres w państwie burżuazyjnym, a inny w państwie socjalistycznym, mimo iż nazwa /funkcja zewnętrzna i funkcja wewnętrzna/ będzie jednakowa dla obu armii.

Między klasowym charakterem armii burżuazyjnej, jej składem i pozycją społeczną kadry zawodowej występuje ścisły związek. Z jednej bowiem strony poprzez skład społeczny utrzymywany jest klasowy charakter armii, z drugiej zaś poprzez ten fakt klasy posiadające zapewniają sobie lojalność kadry kierowniczej oraz to, że armia występować będzie w charakterze wykonawcy jej woli. Poza tym struktura klasowa ma bezpośredni wpływ na kształtowanie całokształtu stosunków społecznych panujących w armii.

Nowy charakter armii socjalistycznej powoduje nowe kształtowanie stosunków międzyludzkich i wszelkich odniesień społecznych i służbowych. Zaś podstawą tych stosunków jest ustrój społeczno-polityczny, ideologia marksistowsko-leninowska traktująca człowieka jako najwyższą wartość. Określają je również wspólne wartości ideowo-moralne wynikające z racji nadrzędnych, do których zaliczyć należy obronę ojczyzny, socjalistycznego ustroju oraz zapewnienie niepodległości i spokojnego rozwoju mas pracujących. Są to podstawowe maksymy klasowe, które określają więzi ideowe, społeczno-intelektualne, kulturalne przełożonych i podwładnych armii socjalistycznej wywodzących się z jednych i tych samych środowisk społecznych.

^{19/} KPZR w rezolucjach i uchwałach, Warszawa 1956, s. 471.

Tak więc z klasowego charakteru armii socjalistycznej wynikają podstawowe determinanty norm współżycia zbiorowości wojskowej, a także uwarunkowania współczesnego - socjalistycznego obyczaju wojskowego. Ten zaś bogactwem swych tradycji i form zachowań żołnierzy /w służbie i życiu pozasłużbowym/ służy ze wszech miar interesowi ogółu społeczeństwa, a także indywidualnemu dobru jego członków.

Podkreślenia wymaga również to, że całokształt przeobrażeń społeczno-ekonomicznych państwa określa wszelkie przeobrażenia w sferze świadomości. Dlatego też istnieje ścisła zależność między klasowym składem wojska, a kształtowanymi czynnikami subiektywnymi, które decydują o sile każdej nowoczesnej armii. Do czynników tych zaliczyć należy: stan moralno-polityczny, przekonania ideowe, dyscyplinę, wykształcenie itp. Warto na zakończenie dodać, iż cechy te mają ścisły związek z klasowym charakterem armii oraz były w przeszłości i są obecnie podstawą zaangażowania w prowadzeniu działań na polu walki i zaangażowania w okresie pokojowej służby ojczyźnie.

W sumie, marksistowsko-leninowska nauka ukazuje klasową istotę i charakter armii dowodząc, że powstała ona na określonym etapie rozwoju społecznego wraz z powstaniem klas a następnie państwa. O klasowości armii stanowi klasowy charakter państwa, zaś u podstaw klasowego charakteru zarówno państwa, jak i armii leży klasowość społeczeństwa.

Praktyczne zastosowanie marksistowsko-leninowskiej nauki o istocie i klasowym charakterze armii uwidoczniło się najwyraźniej w tworzeniu armii nowego typu - armii socjalistycznej - oraz jej współczesnym rozwoju. U podstaw klasowego charakteru tej armii leży ustrój społeczno-polityczny, w ramach którego utrwalany jest sojusz klasy robotniczej i chłopstwa i który stanowi podstawę kształtowania stanu moralno-politycznego i ideowego oblicza armii. Z ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego kraju wynikają funkcje współczesnej armii - funkcja zewnętrzna i funkcje wewnętrzne. Zaliczyć do nich należy: zapewnienie bezpieczeństwa i niepodległości ojczyzny; obronę socjalistycznego ustroju i władzy ludowej; realizowanie zadań ideowo-wychowawczych; podejmowanie rozlicznych zadań gospodarczych oraz wielu przedsięwzięć naukowo-technicznych służących gospodarce narodowej. Między tymi funkcjami a organizacją państwową istnieje ścisły związek. Występuje on również między składem i świadomością społeczną mas pracujących a składem społecznym i pozycją żołnierzy zawodowych, i służby zasadniczej oraz sposobem rekrutacji i organizacji wojskowej.

FUNKCJE ARMII BURŻUAZYJNYCH I SOCJALISTYCZNYCH

Problem klasowego charakteru armii jest nader ważny zarówno pod względem teoretycznym, jak i w praktyce, tak w armii burżuazyjnej, jak i armii nowego typu - armii socjalistycznej. Klasowy charakter jednej i drugiej armii określają podstawowe sprawy, do których zaliczyć należy: ustrój społeczno-polityczny; klasową przynależność kadry zawodowej oraz cele polityczne, jakim ona służy. Będą to również podstawowe determinanty, które - oprócz klasowego charakteru armii burżuazyjnej i armii socjalistycznej - określać będą zakres i treści funkcji przez te armie spełnianych.

1. Klasowy charakter i funkcje armii burżuazyjnej

We wszystkich antagonistycznych formacjach społeczno-politycznych, w których istnieje podział klasowy społeczeństwa i ugruntowująca ten podział prywatna własność środków produkcji, armia jest jednym z podstawowych instrumentów panowania klasowego. Zorganizowana została bowiem z takim zamiarem i celem, by występować w interesie klas posiadających. Jest zatem armia w niewolnictwie, fudaliźmie i ustroju kapitalistycznym posłusznym narzędziem klas wyzyskujących dla umocnienia i zabezpieczenia ich panowania ekonomicznego i politycznego.

Armia burżuazyjna stanowi podstawową część kapitalistycznego aparatu państwowego. Będąc zbrojną organizacją klasy politycznie i ekonomicznie panującej, wypełnia jej wolę poprzez całkowite podporządkowanie spełnianych funkcji zewnętrznych i wewnętrznych. Uściadomienie tego podstawowego faktu, podobnie jak i genezy armii, jest niezwykle istotnym problemem ogólnospołecznym. Pozwala bowiem bez większych zabiegów teoretycznych dostrzegać wprost klasową istotę i charakter wszystkich armii burżuazyjnych.

Problem ten eksponował np. bardzo wyraźnie W.I. Lenin, który określił klasowe podporządkowanie armii kapitalistycznej i spełnianych przez nią funkcji. W 1905 roku wypowiedział się na temat dysponowania tą armią przez właścicieli środków produkcji. W tej kwestii stwierdził między innymi; "Stałym wojskiem posługują się nie tyle przeciwko wrogowi zewnętrznemu, ile przeciw wewnętrznemu. Stałe wojsko wszędzie stało się narzędziem reakcji, siłą kapitału w walce przeciwko wolności ludu"^{1/}.

^{1/} W. Lenin, Dzieła, t. 10, Warszawa 1955, s. 43.

Aktualność tego uogólnienia zachowana została po dzień dzisiejszy. Mimo atakowania go ze strony teoretyków i praktyków burżuazyjnych, którzy twierdzą, że współczesna armia reprezentuje organizację "ponadklasową", że przeznaczona jest do wykonywania funkcji "ogólnonarodowych", to jednak nie jest w stanie zmienić faktów potwierdzających tezę Lenina. Mimo że społeczeństwu i żołnierzom przekazuje się treści o ponadklasowym charakterze współczesnej armii burżuazyjnej, to jednak faktem jest, iż armia ta stanowi trwałą część kapitalistycznego aparatu państwowego i jest pod ścisłym wpływem i kierownictwem klasy posiadającej - kapitalistów. Znamiennym tego potwierdzeniem jest chociażby skład klasowy kadry kierowniczej, który jest tak przez burżuazję kształtowany, by zachować całkowite podporządkowanie armii. By zachować panowanie klasowe i polityczną możliwość realizacji woli mniejszości-czyli kapitalistów.

Zatem faktem jest, że armia burżuazyjna jest klasową zarówno pod względem spełnianych funkcji, jak i składu społeczno-socjalnego. Pod względem spełnianych funkcji jest klasowa w tym sensie, że:

- po pierwsze, w przypadku zaistniałego konfliktu między klasą panującą a klasowym przeciwnikiem burżuazji - klasą robotniczą, stanie po stronie tej pierwszej, broniąc podstaw ustrojowych kapitalizmu;
- po drugie, stanowi narzędzie prowadzenia polityki zagranicznej stosownie do interesów klasy politycznie i ekonomicznie panującej;
- po trzecie, występując jako zdecydowany "strażnik ustroju", używana bywa często jako swego rodzaju siła policyjna w bezpośrednich starciach z klasą robotniczą, masami pracującymi. Używana bywa nawet wtedy, gdy nie są jeszcze zagrożone podstawy ustrojowe kapitalizmu^{2/}.

Nie wdając się w szersze rozważania historyczne dotyczące klasowości armii i funkcji przez nią spełnianych w takich formacjach społecznych, jak: niewolnictwo, feudalizm, czy wreszcie początkowe stadium kapitalizmu, chciałbym jednak wypowiedzieć się na podstawowy problem klasowego charakteru współczesnej armii burżuazyjnej. Głównie zaś na stawiane często pytanie: w czym przejawia się ten klasowy charakter? oraz jak się on przedstawia pod względem składu społeczno-socjalnego?. Drugi człon pytania jest po części odpowiedzią na pierwszy, albowiem klasowość armii burżuazyjnej przedstawia się poprzez spełniane funkcje oraz skład społeczno-socjalny kadry zawodowej.

Pod względem społeczno-socjalnym klasowy charakter armii burżuazyjnej przejawia się w odpowiednim składzie oficerskiej kadry kierowniczej. Skład socjalny jest bowiem najbardziej wyraźnym odzwierciedleniem klasowego charakteru państwa burżuazyjnego. Dostęp do korpusu oficerskiego

2/ J. Wiatr, Socjologia wojska, Warszawa 1964, s. 188.

regulowany jest obowiązującymi kryteriami selekcji klasowej poprzez odpowiednie prowadzenie polityki personalnej, albowiem problem kadry zawodowej w tej armii jest zagadnieniem niezwykle istotnym z punktu widzenia zachowania klasowego oblicza armii, jej wartości ideowych, kształtowanych i ocenianych przez kapitalistycznych mocodawców.

Za przykład i poparcie powyższych wywodów niech nam posłuży ogólna analiza składu kadry zawodowej Bundeswehry oraz korpusu oficerskiego armii Stanów Zjednoczonych.

W Bundeswehrze^{3/} korpus oficerski jest tak kształtowany zarówno pod względem jej rodowodu, składu socjalnego, jak i ideologicznym, by identyfikował się z państwomonopolistycznym ustrojem RFN i jej polityką. Zasada ta przyjęta została za trwałą podstawę organizacji sił zbrojnych RFN. W pierwszych latach istnienia Bundeswehry zdecydowana większość kadry wywodziła się z armii hitlerowskiej. Jak stwierdza prof. Markiewicz: „Według ostrożnych szacunków przeprowadzonych w 1957 r. w wyniku działań wojennych, wyroków alianckich i śmierci wskutek następstw wojny niemiecka generalicja straciła 25% swojego składu kadrowego. Pozostali mogli w większości oddać się do dyspozycji nowej władzy przy tworzeniu Bundeswehry”^{4/}.

Dawni oficerowie i generałowie Wehrmachtu przygotowywali plany odbudowy armii i jako zasłużeni dla kół rządzących RFN stanowili trzon kadry. Do dziś korpus generałów i oficerów starszych Bundeswehry zachowuje klasowy charakter. Żaden z generałów i pułkowników nie wywodzi się z klasy robotniczej lub ohłoptwa. Zdecydowana zaś większość wywodzi się z klas posiadających. I tak np. na ogólną liczbę /według danych z 1980 r./ 214 generałów aż 173 wywodzi się z rodzimej arystokracji, właścicieli przedsiębiorstw, rodzin wojskowych i policjantów oraz urzędników państwowych. Pozostałych 41 z rodzin posiadaczy ziemskich, drobnych posiadaczy i wolnych zawodów.

Również w korpusie oficerów starszych wszelkie pierwszeństwo przy obsadzie stanowisk i awansowaniu mają te warstwy, których ideologia i poglądy polityczne odpowiadają burżuazji i wielkiemu kapitałowi^{5/}. Przez pierwsze 10 lat istnienia Bundeswehry /1955-1965/ w skład tego korpusu wchodził oficerowie armii hitlerowskiej. Obecnie na ogólną liczbę 12762 oficerów starszych, aż 9348 wywodzi się z rodzin urzędników państwowych,

3/ Szerszą analizę armii RFN znajdzie czytelnik w opracowaniach:
B. Maszłanka: Cztery oblicza militarystyki, Warszawa 1971, s. 210-226;
M. Rodak: Korpus oficerski Bundeswehry, "Wojsko Ludowe" 1976, nr 2;
W. Tomawski: Bundeswehra drugiej połowy lat siedemdziesiątych, Warszawa 1980.

4/ W. Markiewicz: Struktura społeczna Niemiec Zachodnich, "Polityka" 1968, nr 5.

5/ Te ogólnie prawidłowości mają odzwierciedlenie w opracowaniach teoretycznych ukazujących się w RFN. Zobacz np.: H. Wrede, Der Wandel der gesellschaftlichen Schichtung des Offizierskorps, "Werkunde" 1972, nr 6; oraz "Der Spiegel" 1975, nr 49.

właściciele przedsiębiorstw, wojskowych i policjantów, rzemieślników i właściciele sklepów oraz wolnych zawodów. Pozostałe 3414 wywodzi się spośród innych warstw społecznych, chłopów i robotników - przy czym dodać należy to, że ani jeden pułkownik nie wywodzi się z tych warstw.

Podobnie jest w najbardziej licznym korpusie oficerskim Bundeswehry - wśród oficerów młodszych. I tu widać wyraźnie klasowy charakter armii, albowiem na ogólną liczbę ok. 27 tys. oficerów ponad 21 tys. pochodzi z warstw średnich: rzemieślników i sklepikarzy, urzędników państwowych, wojskowych i policjantów oraz wolnych zawodów. Dopiero pozostała część wywodzi się z robotników, chłopów i innych warstw społecznych.

Bardzo podobnie przedstawia się pod względem składu społeczno-socjalnego klasowy charakter korpusu oficerskiego sił zbrojnych USA^{6/}. W latach 50-tych znikomy był np. w tym korpusie osobowy udział ludzi z pochodzeniem robotniczym - zaledwie 5%; trzykrotnie większy - ok. 15% - był udział synów posiadaczy gospodarstw farmerskich /farmerów/. Największy zaś procentowo udział, bo ok. 40% kadry zawodowej, mają synowie pochodzący ze środowisk wolnych zawodów i personelu kierowniczego. Natomiast synowie właściciele przedsiębiorstw przemysłowych, biznesmenów stanowią dość wysoki procent w lotnictwie i we flocie: w lotnictwie 26%, we flocie 32%, a armii lądowej 19%.

W latach osiemdziesiątych w amerykańskim korpusie oficerów sił lądowych ok. 50% kadry wywodziło się z wyższych klas społecznych i posiadających: z elity przemysłowej, arystokracji, właściciele latyfundiów, kierownictw koncernów i dużych zakładów przemysłowych oraz rodzin wojskowych i policjantów - głównie rodzin wyższych oficerów. Na pozostałe zaś 50% przypadało: 45% ze średnich i niższych kręgów burżuazji - głównie urzędników państwowych, właściciele mniejszych zakładów przemysłowych i latyfundiów, wojskowych i policjantów; 5% ze środowisk robotniczych i urzędniczych, w tym inteligencji pracującej.

Jeszcze bardziej elitarny jest korpus oficerski armii brytyjskiej. Nie znajduje się w nim bowiem oficerów, którzy wywodziliby się ze środowisk biedniejszych. Klasowy charakter tej armii zachowywany jest, z jednej strony, poprzez kultywowanie rodzinnych tradycji oficerskich, gdyż około 50% kadry oficerskiej wywodzi się z rodzin wojskowych. Z drugiej zaś strony, poprzez ozuwanie państwa nad dostępem wybranych grup społecznych do korpusu oficerskiego. W wyniku tego pozostałe 50% wywodzi się ze szczytów burżuazji oraz średnich i niższych jej kręgów.

Tak więc klasowy charakter armii burżuazyjnej utrzymywany jest poprzez to, że spośród niewielkiej części ogółu społeczeństwa /5-7%/ wywodzi się

6/ Piszą o tym: J.J. Wiatr, Wojsko, społeczeństwo, polityka w Stanach Zjednoczonych, Warszawa 1962, s. 185-187; E. Szopka, Klasowy charakter wojska /w:/ Wojsko w systemie politycznym państwa, WAP, Warszawa 1980, s. 56 i dalsze.

podstawowy trzon korpusu oficerackiego, sięgając do 95% całej kadry. Ponadto wyjątkowo elitarny jest korpus oficerów starszych i generałów. Warto również dodać, że trudno jest dziś ukryć klasowy charakter armii burżuazyjnej. Dlatego też nie zaprzecza się na Zachodzie, generalnie rzecz biorąc, problemu klasowości armii. Ukrywa się natomiast bardzo skrupulatnie ścisłe powiązania genetyczne kadry kierowniczej armii ze strukturą społeczną klas posiadających i sprawujących władzę.

Przytoczone wyżej przykłady najwyraźniej potwierdzają to, że mimo iż ukrywa się owe powiązania, a także niechętnie mówi się o elitaryzmie korpusu oficerskiego, to jednak bardzo widoczny jest fakt zamknięcia tegoż korpusu dla szerszych kręgów społecznych. Ubiegać się o miejsce w tej grupie zawodowej i społecznej mogą jedynie ludzie z określonym pochodzeniem lub identyfikujący się z ideologią burżuazyjną i dążeniami klas posiadających - właścicieli środków produkcji.

Podkreślenia wymaga również to, że odpowiedni skład społeczno-socjalny kadry, klasowy jej dobór, gwarantuje burżuazji lojalność armii, odpowiedni jej stosunek do polityki zagranicznej i wewnętrznej państwa oraz militarystyki rozwijanego zarówno przez wpływy koła prywatne, jak i państwowe. By tę lojalność i poparcie zagwarantować, klasy posiadające utrzymują:

- monopol dowodzenia sprawowanego przez kadrę zawodową wywodzącą się z grup społecznie uprzywilejowanych;
- odpowiednie zorganizowanie armii na zasadach wysoce zhierarchizowanej instytucji biurokratycznej, wyposażonej w rozbudowany mechanizm kontroli i sankcji wobec opornych;
- odpowiednie wykorzystanie ideologii narodowej, idei jedności narodu dla maskowania klasowego charakteru państwa i klasowych funkcji armii^{7/}. Warto w tym miejscu dodać, że inaczej przedstawiane są również funkcje armii. Mówi się bowiem o nich wyłącznie w kategoriach ponadklasowości, ogólnonarodowego charakteru oraz realizowania ich w interesie całego społeczeństwa.

Skoro jesteśmy przy tym problemie, to sądzę, iż odrębnego potraktowania wymaga problem klasowego charakteru armii burżuazyjnej przejawiający się w funkcjach przez tę armię spełnianych, jako że skład społeczno-socjalny wiąże się ściśle z wypełnianiem funkcji wewnętrznej i zewnętrznej. Klasowy charakter funkcji armii burżuazyjnej uwidacznia się także w całości kształcie życia państwowego - w działalności społecznej, politycznej i wojskowej. Armia ta spełnia również ściśle określoną rolę w ramach prowadzonej przez państwo burżuazyjne polityki zewnętrznej i wewnętrznej.

^{7/} E. Szopka, Klasowy charakter wojska, cyt. wyd., s. 60.

W ramach funkcji wewnętrznej armia burżuazyjna występuje przede wszystkim w roli "strażnika ustroju", broniąc panowania klasowego właścicieli środków produkcji - broniąc kapitalistycznych podstaw ustrojowych. Spełniając tę rolę, występuje pod hasłem rzekomej obrony wolności i pokoju. Jest ponadto trwałym oparciem polityki wewnętrznej i występuje przy tym w roli gwaranta i wykonawcy tejże polityki. Ścisłe współdziała w tym względzie z kołami militarno-przemysłowymi oraz zmierza razem z nimi do inspirowania i obrony posunięć państwa w kierunku zwiększania budżetów wojskowych, co jest następstwem prowadzenia określonej polityki zewnętrznej i eskalacji zbrojeń na szeroką skalę.

W ramach funkcji wewnętrznej mieści się także cała sfera działalności indoktrynacyjnej, której celem jest wzmożone oddziaływanie na społeczeństwo, młodzież, a nade wszystko żołnierzy armii burżuazyjnej. Przygotowując ich do działań zewnętrznych i wewnętrznych, kierownictwo polityczne i dowódcy wychowują swoich podwładnych na podstawach ideologii burżuazyjnej, na eksponowaniu ogólnonarodowego charakteru państwa oraz na tradycjach burżuazyjnego militarizmu i głębokiego antykomunizmu, który stanowi część ideologii świata kapitalistycznego. Dużą uwagę przywiązuje się do "odpowiedniego" wychowania ideologicznego i psychologicznego nastawienia żołnierzy skierowanego przeciwko postępowym dążeniom klasy robotniczej oraz przeciwko państwom obozu socjalistycznego. Całe przygotowanie i urabianie żołnierzy do wojny agresywnej, niesprawiedliwej, do działań na przyszłym polu walki ma służyć rzekomej obronie wewnętrznej i zewnętrznej państwa burżuazyjnego przed "zagrożeniem komunistycznym".

W całokształcie oddziaływań wewnętrznych państwa burżuazyjnego mieści się dławienie siłą /z całą konsekwencją/ wszelkich ruchów postępowych oraz antyimperialistycznych wystąpień. Armia burżuazyjna spełnia w tym względzie bardzo ważną rolę, współdziałając ściśle z organami i instytucjami państwa. To współdziałanie odnosi się również do militaryzacji gospodarki z takim zamiarem i wyliczeniem, by siła armii oraz inspirowane zbrojenia wykorzystane zostały do wzmocnienia wewnętrznych i zewnętrznych funkcji państwa.

Funkcja zewnętrzna armii burżuazyjnej łączy się bardzo ściśle z całokształtem polityki zagranicznej państwa. Dodać przy tym należy, iż łączy się ona również z funkcją wewnętrzną armii i państwa. Problem ten podniesiony został do rangi ogólnej prawidłowości przez W.I. Lenina, który spostrzegł, że funkcje armii i polityka państwa burżuazyjnego występują w dialektycznym związku. "Tę samą politykę, - pisał - którą dane państwo, dana klasa w granicach tego państwa uprawiała przez dłuższy czas przed wojną, w sposób nieuchronny i nieunikniony kontynuuje ta sa-

ma klasa podczas wojny, zmieniwszy tylko formę działania"^{8/}. Polityka zagraniczna i polityka wewnętrzna łączą się w "jeden mechanizm", który prowadzi do osiągnięcia celu politycznego na drodze wojny^{9/}. By zatem zrozumieć klasowy charakter armii burżuazyjnej, jej funkcje oraz istotę wojny i konfliktów zbrojnych wzniesionych współcześnie przez imperializm, należy wniknąć w całokształt polityki zagranicznej i wewnętrznej danego państwa lub grupy państw /koalicji/, a także widzieć interes polityczny i ekonomiczny klas panujących.

W analizie funkcji zewnętrznej armii burżuazyjnej na szczególną uwagę zasługuje ofensywny charakter współczesnego uzbrojenia oraz ofensywno-agresywny charakter szkolenia. Nie ukrywają tego zresztą ani politycy, ani też dowódcy wojskowi. Znamienne w tym względzie są słowa wypowiedziane przez byłego inspektora Bundeswehry gen. Schnetza, który w 1969 roku stwierdził, że armia ta zbudowana jest jak korpus ekspedycyjny. Pogląd ten podzielał również były inspektor generalny Bundeswehry admirał A. Zimmermann, eksponujący to, że armia powinna być tak zorganizowana, aby była w stanie ... poprzeć środkami militarnymi działania polityczne^{10/}.

Agresywny charakter armii, wyposażenie jej w broń ofensywną służy zabezpieczeniu interesów własnej burżuazji, do których należy rozszerzanie sfer wpływów ekonomicznych i politycznych, a także lokaty kapitałów. Temu też celowi podporządkowane są ekspansje neokolonialne w stosunku do państw latynoamerykańskich i afrykańskich. Ma miejsce narzucanie im nierównoprawnych układów dwustronnych, dotyczących m.in. utrzymywania przez mocarstwa kapitalistyczne baz wojskowych na terenie Afryki, Azji, Ameryki Łacińskiej i Oceanii.

Z funkcją zewnętrzną armii burżuazyjnych związane są ściśle bezpośrednio interwencje zbrojne lub pośrednie ingerencje w sprawy poszczególnych suwerennych państw. Polegają one głównie na organizowaniu i stymulowaniu reakcyjnych przewrotów i ustanawianiu reżimów proimperialistycznych /np. Chile czy w przeszłości Boliwia, Wietnam Płd., Kambodża/^{11/}.

Szczególnym wyrazem przejawiania się militarnego charakteru funkcji zewnętrznej armii burżuazyjnej jest armia USA. Jak pisze J. Sokół wojny, jakie prowadzone były przez tę armię w XVIII i XIX wieku, służyły głównie zaborom terytorium. Drugim kierunkiem działania było rozszerzanie sfery wpływów pod płaszczykiem "obrony interesów amerykańskich". W tym też kierunku idąc, dokonano około 80 zbrojnych wypraw i militarnych in-

8/ W.I.Lenin, Wojna a rewolucja /w:/ Dzieła, t. 24, Warszawa 1952, s. 419.

9/ Por. tamże, s. 420-421.

10/ "Wehrkunde" 1974, nr 4.

11/ Zobacz szerzej: T. Iwiński, Współczesny neokolonializm, Warszawa 1979, R. IV, s. 126-166.

terwencji w różnych częściach świata. Podobnie rzecz się przedstawia w okresie do II wojny światowej, albowiem kontynuując ekspansję polityczno-militarną przeprowadzono w latach 1900-1945 około 60 wojen i zbrojnych interwencji w państwach Ameryki Środkowej i Łacińskiej, Azji i Afryki.

W okresie powojennym nie było ani jednego roku, w którym nie narzucono by lub próbowano narzucać woli innym narodom. W latach 1945-1979 Stany Zjednoczone przeprowadziły aż 219 zbrojnych akcji i demonstracji militarnych dla wsparcia swojej polityki zagranicznej. Aż 33 razy groziły wielu państwom użyciem broni masowego rażenia - broni jądrowej. Obiektem amerykańskiej ekspansji militarnej stały się narody obu półkul i prawie wszystkich kontynentów. Punktami ciężkości zbrojnego działania militarizmu amerykańskiego były: Azja - 48 wojen i zaborczych interwencji; Afryka - 44; Ameryka Łacińska - 21^{12/}.

Jest więc to bardzo wyraźny obraz funkcji zewnętrznej armii państwa burżuazyjnego. We wszystkich wojnach i zbrojnych interwencjach uwiadczył się agresywny charakter imperializmu amerykańskiego. Widoczny jest do dziś w wielu państwach. Np. działania w wojnie wietnamskiej unaocznily najbardziej krwawy ich charakter, skierowany przeciwko bezbronnej ludności cywilnej z użyciem najbardziej niszczytelnych i śmiertelnych broni, nie wyłączając napalmu, bomb kulkowych, broni chemicznej i bakteriologicznej oraz masowych mordów ludności.

Działania zewnętrzne armii burżuazyjnej traktowane są jako jedna z podstawowych dróg do zabezpieczenia i rozszerzenia sfery wpływów politycznych i ekonomicznych klas posiadających. Są to działania celowe i zamierzone, do których dodać należy tworzenie bloków wojskowych w różnych regionach kuli ziemskiej.

W klasowym wypełnianiu funkcji zewnętrznej mieści się cały zakres poczynañ polityczno-militarnych skierowanych przeciwko obozowi państw socjalistycznych, a głównie Związkowi Radzieckiemu. Tym poczynaniom podporządkowane będą montowane przez czołowe państwa imperialistyczne, a głównie Stany Zjednoczone bloki wojskowe i pakt wielostronne, jak np. NATO, SEATO - do 1975 r., ANZUS, CENTO i OPA, a także dwustronne zawarte z Japonią, Filipinami, Koreą Południową i Tajwanem. W oddziaływaniu zewnętrznym na państwa socjalistyczne mieści się również inspirowanie wyścigu zbrojeń oraz rozszerzanie wpływów politycznych i militarnych zarówno w ramach bloków wojskowych, jak i poza nimi. Działalność militarna w ramach funkcji zewnętrznej poszczególnych armii burżuazyjnych nasiliła się ze szczególną wyrazistością po zwycięstwie Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej i objęła swym zasięgiem wiele rejonów świata.

12/ J. Sokół, Armia Stanów Zjednoczonych, Warszawa 1980, s. 9-11.

W ramach funkcji zewnętrznej wyrażany będzie także odpowiedni stosunek kadry zawodowej armii burżuazyjnej do polityki zagranicznej państwa i polityki międzynarodowej. Ogólnie rzecz biorąc jest on bardzo krytyczny w stosunku do państw socjalistycznych i odprężenia międzynarodowego. Krytyczny był np. stosunek kadry oficerskiej Bundeswehry do ratyfikowanych układów wschodnich /z ZSRR i PRL/ w 1970 roku. Dawno temu wyraz na łamach "Wehrkunde", gdzie stwierdzono m.in.: "Całej polityki Wschodu nie da się zmienić jednym pociągnięciem pióra lub podniesieniem ręki przez deputowanego z Bundestagu". Wyraża to odpowiedni stosunek kadry do polityki pokojowego współistnienia, do międzynarodowego odprężenia, a także jest wyrazem czynnego wspierania dążeń rewizjonistycznych i odwetowych.

W ramach funkcji zewnętrznej stosowana jest szeroko pomoc wojskowa państwom rozwijającym się lub państwom prowadzącym działania wojenne lub też utrzymującym ogniska napięć polityczno-militarnych. Pomoc ta przybiera formę kredytów na zakup różnego rodzaju sprzętu wojskowego i uzbrojenia, a także może mieć charakter wojskowych misji doradczych. Te ostatnie poczynania mają ścisły związek z organizowaniem przewrotów wojskowych, szkoleniem wojskowym i działalnością wywiadowczą. Wszystko to jest jednak podporządkowane nadrzędnemu celowi - szeroko zakrojonej działalności antykomunistycznej.

Funkcja zewnętrzna armii burżuazyjnej ma więc ścisły związek z polityką zagraniczną i wewnętrzną państwa i polega na wszechstronnym zabezpieczeniu interesów własnej burżuazji. Skierowana jest głównie na rozszerzanie sfer wpływów ekonomicznych, politycznych i militarnych oraz stwarzanie podstaw do dominacji imperializmu.

2. Ogólnospołeczne funkcje armii socjalistycznej

Podstawowym przeznaczeniem sił zbrojnych państwa socjalistycznego jest obrona kraju przed agresją z zewnątrz. Ważne miejsce i rola przypada także siłom zbrojnym w całokształcie rozwoju społeczno-politycznego i gospodarczego państwa.

Podstawowe funkcje armii socjalistycznej wynikają z ustroju społeczno-politycznego i gospodarczego kraju oraz ważnej roli sił zbrojnych w obronie granic państwowych i socjalizmu. "Funkcje armii socjalistycznej stanowią swoisty odpowiednik funkcji socjalistycznego państwa. Są to dwie podstawowe funkcje a raczej ich zespoły: główna zewnętrzna, wynikająca ze stanu stosunków międzynarodowych, oraz współcześnie rozumiana wewnętrzna, przejawiająca się w życiu społeczności socjalistycznej"^{13/}.

^{13/} W. Jaruzelski, Istota klasowa i nowa rola armii w społeczeństwie socjalistycznym, "Problemy pokoju i socjalizmu" 1975, nr 7, s. 37.

Rozwój socjalistycznego państwa polskiego dowodzi, że funkcja zewnętrzna i funkcja wewnętrzna są ze sobą dialektycznie powiązane. Występują od początku powstania PRL i ulegają przemianom w zależności od przeobrażeń, jakie dokonują się w kraju i na forum międzynarodowym.

2.1. Funkcja zewnętrzna wojska

Od momentu powstania socjalistycznego państwa najważniejszą funkcją sił zbrojnych stała się funkcja zewnętrzna. Składają się na nią:

- obrona socjalistycznego ustroju przed wrogiem zewnętrznym oraz zapewnienie bezpieczeństwa i niepodległości socjalistycznej ojczyźnie;
- obrona socjalizmu i pokoju spełniana w ścisłym sojuszu obronnym państw-członków Układu Warszawskiego;
- udział w internacjonalistycznych misjach służących sprawie pokoju światowego i zabezpieczenia wolności narodów.

1. Obrona socjalistycznego ustroju przed wrogiem zewnętrznym łączy się dialektycznie z bezpieczeństwem i niepodległością ojczyzny. Siły zbrojne broniąc ojczyzny, jej bezpieczeństwa i niepodległości realizują cele ogólnonarodowe i cele klasowe mas ludowych, które złączone są ze sobą nierozdzielnie. Każda zaś napaść na państwo socjalistyczne jest zarazem napaścią na jego ustrój i przeciwnie. Stąd też głównym przeznaczeniem utrzymywanych oraz szkolonych sił zbrojnych w państwie socjalistycznym jest obrona granic państwowych i socjalistycznego ustroju^{14/}. To podstawowe zadanie wykonywane jest systematycznie poprzez utrzymywanie odpowiedniego stopnia gotowości bojowej i współdziałanie wszystkich rodzajów wojsk i służb. Bardzo ważne są takie formy działania wojsk, jak: dyżury bojowe jednostek i pododdziałów raketowych, lotniczych, okrętów, wojsk łączności oraz pełnienie wszelkich innych służb^{15/}. Biorąc pod uwagę wagę tej funkcji, należy podkreślić, że szczególnego znaczenia nabiera - w dobrym jej spełnianiu - jakość uzbrojenia wojskowego oraz poziom wyszkolenia ogólnowojskowego i specjalistycznego żołnierzy służby zasadniczej i kadry zawodowej.

2. We współczesnych warunkach obronę granic socjalistycznego państwa utożsamiać należy z obroną socjalizmu i pokoju. Ludowe Wojsko Polskie spełnia tę funkcję zewnętrzną w ścisłym sojuszu obronnym państw socjalistycznych. Bronimy bowiem socjalistycznych zdobyczy w koalicyjnym systemie obronnym - Układzie Warszawskim - wspólnie z żołnierzami Armii Radzieckiej i innych armii socjalistycznych. A powstanie Układu Warszawskiego

14/ Por. tamże, s. 37.

15/ W. Magon, Funkcje sił zbrojnych w budowie rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego /w:/ Budownictwo rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego, Warszawa 1976, s. 187 i dalsze.

go i Zjednoczonych Sił Zbrojnych zapoczątkowało wyższy etap umacniania obronności państw socjalistycznych, ich internacjonalistycznej jedności i solidarności.

Dla obronności socjalistycznego państwa szczególne znaczenie posiada jakość i ilość jego sił zbrojnych oraz moc obronna i wytrwałość poszczególnych armii sojusznicznych. Obronność socjalistyczna, jako spełniana funkcja zewnętrzna armii, posiada współcześnie wyjątkową ważność międzynarodową. Gotowość bojowa i potęga wojskowa armii socjalistycznych liczą się wszakże zarówno w koalicyjnym systemie obronnym, jak również stanowią skuteczną przeciwwagę siły militarnej imperializmu. Jak potwierdza najnowsza historia, koalicyjne zespolenie się wysiłków obronnych służy wspólnej sprawie - obronie socjalizmu i pokoju. Natomiast siła armii socjalistycznych, a głównie moc obronna Armii Radzieckiej stanowi skuteczną zaporę dla agresywnych zamiarów i poczynań militarnych państw imperialistycznych.

3. Państwa socjalistyczne umacniając swoją obronność zapewniają światu bezpieczeństwo i pokój. Na rzecz utrwalania bezpieczeństwa zbiorowego i pokoju światowego prowadzą szeroko zakrojoną działalność polityczną i dyplomatyczną na form międzynarodowym. W dziedzinie wojskowej przejawem funkcji zewnętrznej jest czynny udział żołnierzy ludowego Wojska Polskiego w internacjonalistycznych misjach pokojowych. Udział Wojska Polskiego w Międzynarodowych Komisjach Nadzorczych Państw Neutralnych w Korei i Indochinach oraz Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ na Bliskim Wschodzie stanowi ważną część funkcji zewnętrznej.

Udział naszego kraju w przedsięwzięciach służących bezpieczeństwu światowemu i ochronie pokoju jest realizacją jednego z celów działalności ideowo-politycznej i wojskowej socjalistycznego państwa na forum międzynarodowym. Istotą polityki zagranicznej wszystkich państw socjalistycznych, a głównie Związku Radzieckiego jest to, by inspirować i współuczestniczyć we wszystkich przedsięwzięciach służących odprężeniu międzynarodowemu i pokojowi. Wykładnia ta towarzyszyła wszystkim misjom pokojowym żołnierzy Wojska Polskiego, których cechowało głębokie zaangażowanie w sprawę ochrony pokoju oraz rozważa polityczna.

Udział Polski i żołnierzy LWP w Międzynarodowych Komisjach i Doraźnych Siłach Zbrojnych ONZ spotyka się z wysoką oceną najwyższych władz partyjnych i państwowych, a także rzeczników pokojowego współistnienia za granicą. Postawa naszych żołnierzy zyskuje szacunek dla armii socjalistycznej oraz wysoką ocenę opinii światowej^{16/}. Sekretarz Generalny Organizacji Narodów Zjednoczonych uznał np. udział żołnierzy naszych sił zbrojnych za ważny i liczący się wkład w rozszerzenie bazy sił poko-

16/ W. Jaruzelski, Istota klasowa ..., cyt. wyd., s. 38.

jowym ONZ^{17/}. Podkreślił, że jest to podstawowy warunek zwiększania skuteczności tych sił w utrwalaniu bezpieczeństwa i pokoju światowego.

Uczestnicząc w międzynarodowych misjach służących sprawie pokoju i wolności, ludowe Wojsko Polskie udziela niezbędnej pomocy siłom ONZ. Te szlachetne poczynania są szczególnym wyrazem internacjonalizmu i kontynuacją szlachetnych tradycji solidarnościowych walki "Za wolność Warszą i naszą", w których Polska ma bogate tradycje.

2.2. Funkcje wewnętrzne sił zbrojnych

We współczesnej armii socjalistycznej funkcja wewnętrzna ma swoisty charakter i wiele warunkowań zależnych od sytuacji społeczno-politycznej w kraju i na świecie. W początkach ludowego państwa polskiego, a więc w latach 1944-1946, polegała głównie na obronie władzy ludowej przed wewnętrznym wrogiem klasowym. Następne zaś lata pokazują, że funkcja ta ulega ewolucji w miarę umacniania się i rozwoju ustroju socjalistycznego oraz kształtowania politycznej i ideowo-moralnej integracji narodu.

W złożonym procesie kształtowania ludowej państwowości armia staje się ważnym czynnikiem tejże integracji. Przyczynia się do umacniania sojuszu robotniczo-chłopskiego, więzi narodowych oraz stanowi istotną siłę inspirującą zaangażowanie społeczno-polityczne i konsolidującą patriotyczne siły społeczeństwa. Zatem wewnętrzna funkcja ludowego Wojska Polskiego ulega ewolucji w kierunku działania na rzecz wspierania rozwoju socjalistycznej rzeczywistości głównie poprzez:

- realizowanie zadań ideowo-wychowawczych;
- podejmowanie i realizowanie zadań gospodarczych;
- przedsięwzięcia naukowo-techniczne służące gospodarce narodowej.

Dialektyczny rozwój funkcji wewnętrznej, jej ewolucję trafnie ujmują W. Jaruzelski, stwierdzając między innymi: "Jeszcze w czasie wojny, a następnie przez kilka powojennych lat Wojsko Polskie broniło nowej, socjalistycznej władzy przed rodzimą reakcją, wносиło polityczny wkład w tworzenie i rozwój nowego, demokratycznego organizmu państwowego, uczestniczyło w urzeczywistnianiu pierwszych rewolucyjnych aktów, jakimi były decyzje o powszechnej reformie rolnej i nacjonalizacji przemysłu. Już wówczas przyczyniło się ono do kształtowania świadomości politycznej społeczeństwa. Było aktem i oddolnym agitatorom socjalistycznej sprawy. W tychże pierwszych powojennych latach udział wojska w życiu

17/ Zobacz: Kontyngent polski Doraźnych Sił Zbrojnych ONZ przynosi zaszczyt zarówno Narodom Zjednoczonym, jak i Polsce. Wypowiedź Sekretarza Generalnego ONZ dr. Kurta Waldhelma, "Żołnierz Polski" 1976, nr 81-82.

kraju wyrażał się również w wielkiej batalii o rozminowanie kraju, w otwieraniu szlaków komunikacyjnych, w pracy przy odbudowie i uruchamianiu zakładów pracy, usuwaniu zniszczeń i zagospodarowywaniu odlogów i ugorów.

Obecnie punkt ciężkości funkcji wewnętrznej ludowych sił zbrojnych zdecydowanie przesunął się - w wyniku działania prawidłowości socjalistycznego rozwoju - na spełnianie przede wszystkim zadań ideowo-wychowawczych, organizacyjno-technicznych, naukowo-gospodarczych. Uczestnictwo Wojska Polskiego w pracach rozwojowych kraju, w głównym nurcie życia gospodarczego i społecznego staje się coraz aktywniejsze i coraz bardziej wielostronne, włącznie do udziału w dużych i skomplikowanych operacjach gospodarczo-technicznych^{18/}.

Funkcja ideowo-wychowawcza

Jedną z ważniejszych funkcji wewnętrznych armii socjalistycznej jest funkcja ideowo-wychowawcza^{19/}. Wynika ona z realizacji całokształtu zadań wychowawczych wojska, co sprawia, że w toku służby wojskowej kształtowane są przekonania ideowe, odpowiednie postawy żołnierzy, rozwijana jest ich osobowość oraz ogólne przygotowanie społeczno-obywatelskie i zawodowe. Poprzez wychowywanie żołnierzy na tradycjach polskiego patriotyzmu i internacjonalizmu kształtowane jest głębokie umiłowanie ojczyzny oraz wewnętrzne poczucie prawidłowego postępowania w imię dobra kraju i każdej rodziny.

W toku procesu szkoleniowo-wychowawczego - u młodych ludzi powołanych do spełnienia żołnierskiego obowiązku wobec ojczyzny - kształtowana jest socjalistyczna świadomość społeczna, która wpływa na codzienne postępowanie. Warunkuje je i zawiera wewnętrzną motywację działania wojskowego w toku służby i społeczno-gospodarczego po jej odbyciu. Kształtowana świadomość socjalistyczna i właściwa postawa obywatelska stanowi także podstawę zdobywania kwalifikacji wojskowych i ogólnych, podstawę zdobywania wiedzy społeczno-politycznej, a także stosowanie nabytych umiejętności w praktyce.

18/ W. Jaruzelski, Istota klasowa ..., cyt. wyd., s. 38-39.

19/ Funkcja ta jest różnie określana tak przez teoretyków wojskowych, jak i cywilnych. Np. J. Wiatr nadaje jej miano oświatowo-wychowawczej /zob. Socjologia wojska, Warszawa 1964, s. 285/. W. Magoń mówi o obywatelskim wychowaniu młodzieży wojskowej /Funkcje sił zbrojnych ..., cyt. wyd., s. 195-200/. Podobne stanowisko reprezentuje J. Graczyk, który nazywa tę funkcję obywatelsko-wychowawczą /Problemy socjologiczne ludowego Wojska Polskiego, Warszawa 1972, s. 53-60/. Zaś Cz. Staciwa pisze o społeczno-wychowawczych aspektach służby wojskowej, uwzględniając przy tym ważną rolę i znaczenie LWP w wychowaniu ideowym /zob. Społeczno-wychowawcza funkcja armii socjalistycznej, GZP WP, Warszawa, 1979/.

Niemale znaczenie i rolę społeczną w oalkształceniu działalności ideowo-wychowawczej wojska posiada przygotowanie do życia oywilnego. Obok specjalności wojskowych żołnierze zdobywają bowiem wiele specjalności nie tylko przydatnych, ale wprost niezbędnych do pracy zawodowej w gospodarce narodowej. Będą to między innymi operatorzy i mechanicy różnych specjalności, kierowcy, specjaliści telekomunikacji itp. Kształtowane podczas służby w LWP postawy i umiejętności żołnierzy przenoszone są na grunt życia społecznego i spełniają w nim doniesię rolę. Wszystkie wartości ideowe, intelektualne, emocjonalne i te o znaczeniu zawodowym, wpaiane młodemu człowiekowi w okresie służby wojskowej, powodują rozwój jego osobowości i aktywności nie tylko jako żołnierza, lecz również jako obywatela pracującego dla kraju.

Słusznie więc określa się, że wojsko jest dobrą szkołą wychowania obywatelskiego. Stanowi przecież w okresie pokojowego szkolenia przedłużenie wychowania rodzinnego, szkolnego oraz innych form socjalistycznego wychowania państwowego. Opuszczający szeregi armii rezerwiści są ludźmi "dojrzałymi ideowo, zdyscyplinowanymi, najczęściej z podwyższonymi kwalifikacjami zawodowymi, z nawykami organizacyjnymi, którzy inwestują w społeczeństwo i jego rozwój wartości nabyte w wojsku. Ludowa armia jest zatem nie tylko odbiorcą, ale i współtwórcą socjalistycznych wartości społecznych"^{20/}

Wojsko spełnia szczególną rolę w wypełnianiu jednego z ważniejszych zadań socjalistycznej polityki ideowo-wychowawczej, jakim jest kształtowanie głębokiego patriotyzmu socjalistycznego i internacjonalizmu. Patriotyczno-internacjonalistyczne wychowanie oparte o chlubne tradycje narodu polskiego związane jest nierozzerwalnie z całokształtem wychowania wojskowego. W procesie tegoż wychowania dąży się bowiem do tego, by żołnierzy cechowała wysoka świadomość ideowo-polityczna, by umieli doceniać wartości społeczne i narodowe wynikające z ustroju socjalistycznego, by pielęgnowali i rozwijali te wartości, a gdy zajdzie potrzeba skutecznie bronili ojczyzny, socjalizmu i pokoju.

Poprzez rozwijanie uczuć patriotycznych i internacjonalistycznych uczymy ludzi młodych umiejętności myślenia i postępowania w imię racji nadrzędnych, głównie umiejętności myślenia kategoriami państwa socjalistycznego, narodu i społeczeństwa. Kształtujemy również poczucie współodpowiedzialności za bezpieczeństwo kraju i socjalistycznej wspólnoty oraz rozwój społeczno-ekonomiczny państwa. Ponadto kształtowane uczucia patriotyczne wyrabiają pożądaną społecznie postawę ideowo-moralną, szacunek do tradycji i symboli narodowych, składanej przysięgi i sztandaru jednostki wojskowej oraz innych wartości.

20/ W. Jaruzelski, Istota klasowa ..., cyt. wyd., s. 39.

Praca ideowo-wychowawcza prowadzona w wojsku służy utrwalaniu najbardziej wartościowych ideowo-politycznych i moralno-bojowych walorów żołnierzy, wzbudzaniu ich ambicji, wywołaniu inicjatywy i pomysłowości. Powoduje umacnianie dyscypliny wojskowej i społecznej, hartu i odwagi żołnierskiej oraz uodparnia żołnierzy na dywersyjną działalność wroga. W oparciu o nią rozwijane są socjalistyczne przekonania ideowe, głęboka przyjaźń i braterstwo broni łączące żołnierzy Armii Radzieckiej i innych państw socjalistycznej wspólnoty.

Funkcja ideowo-wychowawcza łączy się ściśle z wychowaniem światopoglądowym, gdyż podczas szkolenia ideowo-politycznego zapoznajemy żołnierzy z ogólną teorią marksizmu-leninizmu, kształtując tym samym światopogląd materialistyczny oraz przekonania o słuszności socjalistycznych idei, które przejawiają się w życiu wojskowym i społeczno-politycznym państwa. Wyznacznikiem zaś tych idei będą takie wartości, jak: socjalistyczne przekonania ideowe i stan moralny, patriotyzm i internacjonalizm, aktywność służbowa i społeczna oraz twórcze działanie, stopień zdyscyplinowania i odpowiedzialność moralna, poszanowanie własności społecznej i ludzkiej godności, stawianie wysokich wymagań indywidualnych, zyczliwość we wzajemnym postępowaniu oraz zgodność codziennego postępowania z głoszonymi idealami - czyli zgodność słów i czynów. Wartości te kształtowane są w toku służby wojskowej i przenoszone do społeczeństwa. Mają wspólnie głęboki sens społeczno-polityczny, światopoglądowy i moralny^{21/}. Są rozwijane z dużą systematycznością i traktowane jako stały składnik kształtowanej postawy obywatelskiej żołnierza armii socjalistycznej.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, nie popełnimy błędu, gdy tę ważną funkcję wewnętrzną wojska nazywać będziemy "obywatelsko-wychowawczą" lub określać mianem "ideowo-wychowawczej".

Funkcja gospodarcza

Nowoczesna armia socjalistyczna obok wychowywania młodego pokolenia wnosi trwały wkład w sferę ekonomicznych zjawisk państwa, w postęp gospodarki. Aktywnie uczestniczy w jego rozwijaniu poprzez podejmowanie wielu przedsięwzięć ekonomicznych i naukowo-technicznych, które przynoszą gospodarce narodowej wymierne korzyści. Liczy się szczególnie ściśle współpraca wojska ze społeczeństwem w rozwiązywaniu prac o charakterze konstrukcyjno-technicznym i technologicznym w przemyśle lotniczym, samochodowym, elektronicznym, komunikacji, łączności itp.

21/ Por.: M. Michalik, Socjalistyczny sposób życia, Warszawa 1977, s. 248-249.

Prace wojska na rzecz gospodarki narodowej, na rzecz społeczeństwa mają różnorodny charakter. Począwszy od udziału w akcjach przeciwpożarowych, przeciwpożarowych, czy akcjach ratowniczych /np. w Czechowicach-Dziedzicach, Karlino przy gaszeniu płonącego szybu naftowego "Daszewo-1"/, aż po udział w budowie i rozbudowie nowych obiektów gospodarczych i użyteczności publicznej.

Czynne współuczestnictwo Wojska Polskiego w rozwoju gospodarczym kraju ma długie tradycje. W latach 1945-1948 żołnierski wysiłek koncentrował się wokół rozminowywania kraju, odbudowywania jego potencjału ekonomicznego oraz zagospodarowywania odzyskanych Ziemi Zachodnich i Północnych. Np. do końca grudnia 1945 roku na ziemiach tych zamieszkało około 250 tysięcy żołnierzy i członków ich rodzin, a w toku akcji osiedleńczej w 12 przygranicznych powiatach osiedliło się około 170 tys. zdemobilizowanych żołnierzy i partyzantów, z których około 130 tys. objęło gospodarstwa rolne^{22/}. W tym trudnym dla kraju okresie żołnierze ci obsiali zbożem około 420 tys. hektarów.

Ludowe Wojsko Polskie wносиło również trwały wkład w odbudowywanie i rozbudowywanie potencjału przemysłowego kraju. Odbudowywało stolicę, Polski - Warszawę, wznosząc w niej m.in. gmach Sejmu PRL, Rady Państwa, Teatru Narodowego oraz mosty na Wiśle, które były warunkiem jej życia i rozwoju.

W latach następnych wojsko bierze aktywny udział w budowie szkół 1000-lecia, pracach inżynieryjno-budowlanych i wielu czynach społecznych. Jednostki wojsk OTK, wojsk kolejowych i drogowych, łącząc proces szkolenia specjalistycznego z pracami na rzecz gospodarki narodowej, oddały do publicznego użytku - w okresie 1968-1970 - ponad 2600 km linii kolejowej, wybudowały 140 km dróg kołowych oraz ponad 200 mostów i przepustów średniej klasy. Dorobek ten jest znacznie większy w ostatnim 10-leciu, 1970-1980, które wykazało szeroki udział wojska w takich inwestycjach, jak: Dworzec Centralny w Warszawie, Huta Katowice, Cementownia Nowiny, Port Północny, FSM w Bielsku Białej i Tychach oraz trasa szybkiego ruchu Warszawa - Katowice, trasa Toruńska itp.

Wyjątkowo ważnym czynnikiem rozwoju gospodarczego ostatnich lat jest ściśle współdziałanie wojska w sferze nauki i techniki z państwowymi placówkami naukowo-badawczymi. Liczy się mocno efektywność badań i praktyczne wykorzystanie wielu realizowanych programów naukowo-badawczych w zakresie doskonalenia produkcji przemysłowej i opanowywania nowych technologii. W wojskowych placówkach naukowo-badawczych rozwiązywanych

22/ Dane te podaję za Cz. Staciwą, Etapy rozwojowe ludowego Wojska Polskiego w 35-leciu, GZP WP, Warszawa 1978, s. 40-41 i J. Graczykiem. Problemy socjologiczne ludowego Wojska Polskiego, cyt. wyd., s. 67.

jest wiele zagadnień dotyczących automatyzacji i mechanizacji, techniki obliczeniowej, radioelektroniki, cybernetyki oraz innych nowoczesnych działów gospodarki. Duży wkład wnosi również wojsko w ochronę zdrowia społeczeństwa i środowiska naturalnego.

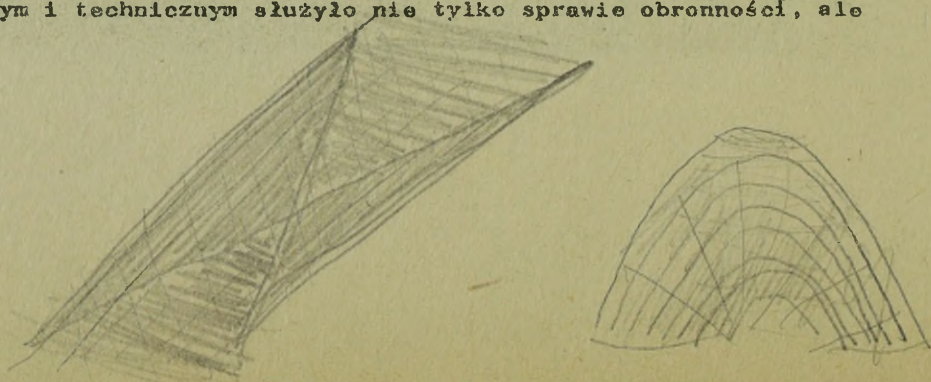
Funkcja naukowo-techniczna

Revolucja naukowo-techniczna dokonująca się w wojsku ma materialną podstawę we wszystkich przemianach ekonomicznych państwa. Istnieje również i odwrotna zależność, albowiem przeobrażenia naukowo-techniczne dokonujące się w wojskowości wpływają bardzo na rozwój gospodarki narodowej. Dialektyka tej zależności jest niepodważalna i ściśła do tego stopnia, że określać będzie wewnętrzną funkcję armii, jaką jest funkcja naukowo-techniczna.

Zarówno w państwie, jak i armii rola nauki i badań naukowych systematycznie rośnie. Stąd też istniejące w wojsku dobrze zorganizowane i kierowane placówki naukowo-badawcze, systemy badań przynoszą wymierne korzyści w rozwoju przemysłu wydobywczego i przetwórczego. Dobrze służą społeczeństwu w ramach ogólnopństwowego systemu badań.

Szerokie zastosowanie w gospodarce narodowej mają np. osiągnięcia naukowców z Wojskowej Akademii Technicznej. Konstruowane są tu między innymi urządzenia wykorzystywane w medycynie, górnictwie przy drążeniu szybów, chodników itp. Z pomocą i konkretnym wsparciem pracowników naukowych środowiska cywilnego przychodzi także Wojskowy Instytut Techniki Pancernej i Samochodowej, Wojskowy Instytut Łączności, Wojskowy Instytut Medycyny Lotniczej i inne placówki. Trwały wkład na rzecz ochrony zdrowia społeczeństwa, rozwoju i wsparcia cywilnej służby zdrowia wnosi Wojskowa Akademia Medyczna. Natomiast Akademia Sztabu Generalnego WP i Wojskowa Akademia Polityczna ściśle współpracują z cywilnymi uczelniami i placówkami naukowo-badawczymi w zakresie doskonalenia podstaw organizacji i zarządzania, przedsięwzięć szkoleniowo-wychowawczych oraz rozwoju nauk humanistycznych i wojskowych.

Tak więc z potencjałem naukowym i technicznym kraju zespolony jest ściśle silny i prężnie działający wojskowy potencjał kadrowy i materialny. W jego skład wchodzi 10 instytutów naukowo-badawczych MON, 5 wojskowych uczelni typu akademickiego, 11 wyższych szkół oficerskich oraz liczne ośrodki dydaktyczne, badawcze i kulturalne. Podkreślenia wymaga również to, że szeroki udział wojska w życiu społeczno-gospodarczym i naukowo-technicznym kraju nie da się ani ściśle wymierzyć, ani też ująć w samych cyfrach. Ludowe Wojsko Polskie zawsze bowiem całym swoim potencjałem naukowym i technicznym służyło nie tylko sprawie obronności, ale

również społecznemu rozwojowi, wnosząc do tegoż rozwoju olbrzymi wkład^{23/}

Współczesna rzeczywistość najwyraźniej uwypukla to, że zakres i treść zespołu funkcji wewnętrznych armii socjalistycznej ulega wyraźnej ewolucji. Funkcje ideowo-wychowawcza, gospodarcza oraz naukowo-techniczna rozszerzają się wraz z rozwojem sił zbrojnych i socjalistycznego społeczeństwa, któremu LWP zapewnia bezpieczeństwo i niepodległość, ściśle współdziałając z Armią Radziecką i innymi armiami państw socjalistycznych. Praktyka potwierdza również to, że funkcje zewnętrzne i funkcje wewnętrzne są ze sobą dialektycznie powiązane wzajemnie się warunkują i dopełniają.

3. Zasadnicze różnice między armią burżuazyjną a armią socjalistyczną

Podstawową cechą odróżniającą najwyraźniej armię socjalistyczną od armii burżuazyjnej jest jej ścisły związek ze społeczeństwem. Armia burżuazyjna zaś stanowi zwartą część kapitalistycznego aparatu państwowego. Jest posłusznym narzędziem klas posiadających i z tego tytułu stała się strażnikiem i ostoją obrony podstawowych interesów tychże klas. Natomiast wojsko socjalistyczne związane jest ściśle i na trwałe z narodem, a fundamentalną podstawę tegoż związku stanowi patriotyczna jedność zadań i celów realizowanych przez państwo z interesami całego społeczeństwa. Armia socjalistyczna broni interesów społeczeństwa przed agresją z zewnątrz, przed wszelką agresją imperialistyczną, a poprzez spełnianie funkcji wewnętrznych przyczynia się do utrwalania i pomnażania osiągnięć ideowo-wychowawczych, gospodarczych i naukowo-technicznych społeczeństwa.

Bardzo ważnym składnikiem różnic między armią burżuazyjną a armią socjalistyczną jest cała sfera ideologiczna i wychowawcza, jakiej poddawany jest skład osobowy każdej z tych armii. Wynika to, po pierwsze, z zasadniczych rozbieżności pod względem przeznaczenia i celów obu armii - czyli z różnic ustrojowych i odpowiadających im funkcji armii. Po drugie, z odmienności i różnorodności armii burżuazyjnej oraz armii socjalistycznej pod względem składu społeczno-socjalnego kadry zawodowej.

Te podstawowe różnice określać będą odmienność celów wychowawczych realizowanych przez kadre jednej i drugiej armii. I tak, w armii socjalistycznej podstawę wychowania wojskowego stanowi ideologia i filozofia marksistowsko-leninowska traktująca człowieka, społeczeństwo jako wartość najwyższą, jako podmiot i przedmiot procesu historycznego. W kształtowaniu socjalistycznej osobowości uwzględniane są również materialisty-

23/ Liczne tego przykłady dostarczy czytelnikowi artykuł E. Stachurskiego, Świadczenia sił zbrojnych PRL dla gospodarki narodowej i społeczeństwa, "Myśl Wojskowa" 1978, nr 10.

czne podstawy światopoglądowe.

Kształtowana świadomość żołnierzy armii socjalistycznych ma więc trwałe podstawy ideologiczne i klasowe. Cały system wychowania uwzględnia dobro człowieka i społeczeństwa oraz opiera się na postępowych tradycjach narodu - na tradycjach walki z faszyzmem, oraz uwzględnia wewnętrzne problemy społeczno-polityczne i ekonomiczne kraju, a także te, które zachodzą na forum międzynarodowym.

Wychowując żołnierzy ludowego Wojska Polskiego w duchu socjalistycznego patriotyzmu i proletariackiego internacjonalizmu, kształtuje się u nich poczucie świadomego i sumiennego spełniania obowiązku żołnierskiego wobec ojczyzny. Kształtuje się przy tym odpowiednio zorganizowaną postawę społeczno-moralną, która mieści w sobie cechy obywatelskie i żołnierskie. W całokształcie wychowania wojskowego uwzględniane są także aktualne i przyszłościowe problemy socjalistycznego budownictwa, problemy społeczne państwa i narodu. W wychowaniu tym kształtowanie głębokich uczuć patriotycznych i internacjonalistycznych łączy się dialektycznie z kształtowaniem i umacnianiem przyjaźni oraz braterstwa broni z Armią Radziecką i innymi armiami państw - członków Układu Warszawskiego.

2 W armii burżuazyjnej natomiast podstawę wychowania obywatelskiego stanowił będzie głęboki antykomunizm i burżuazyjny nacjonalizm. Jest to więc wychowywanie oparte na kapitalistycznych wartościach ustrojowych i burżuazyjnej ideologii, która jest odmienna i przeciwna ideologii marksistowsko-leninowskiej, rozwijającemu się socjalizmowi i komunizmowi.

Cele wychowawcze armii burżuazyjnej podporządkowywane będą i są agresywno-militarystycznej polityce imperializmu. Wszelkie zaś procesy społeczno-polityczne i ekonomiczne tłumaczone są - jak wykazuje praktyka - argumentacją psychologizną lub socjologiczną z jednoczesną fetyszycją zachodnich osiągnięć naukowo-technicznych. W procesie wychowawczym tej armii unika się argumentacji ideowo-politycznej oraz społeczno-moralnej, w której mieści się niewygodne dla ideologii burżuazyjnej pojęcie wojen zaborczych jako kapitalistycznej drogi w realizacji zakładanych celów politycznych. Wszystko to razem wzięte określa najwyraźniej odmienną treść klasową i przeznaczenie armii burżuazyjnej oraz armii socjalistycznej. Rzutować będzie również na całość funkcji zewnętrznej i wewnętrznej obu armii, a także wyraźnie je różnicować.

3 Ważną płaszczyznę odmienności i różnic między armią socjalistyczną a armią burżuazyjną, stanowią ideowe i organizacyjne założenia polityki kadrowej. W armii socjalistycznej jest ona instrumentem kierowniczej roli partii w siłach zbrojnych oraz całkowicie podporządkowana jest potrze-

bowi społecznym. Przez ten fakt nasze siły zbrojne stały się miejscem dużego awansu społecznego, zawodowego i kulturalnego dla młodzieży robotniczej i chłopskiej. Służba w armii socjalistycznej - i to zarówno zawodowa, jak i zasadniczo służba wojskowa - stwarza dobre warunki zdobywania wykształcenia i doświadczenia społeczno-zawodowego. Na ten ważny społecznie problem patrzeć należy znacznie szerzej, a przede wszystkim pod kątem trwałego związku i rozwoju społeczeństwa socjalistycznego i jego armii. Głównie zaś jako na czynnik rozwoju podstawowych więzi łączących socjalistyczne siły zbrojne z masami ludowymi - ze społeczeństwem, a także pod kątem umacniania się zdolności obronnej państwa, w której społeczeństwo spełnia doniosłą rolę. Wszelako stan rozwoju społeczno-ekonomicznego i intelektualnego wpływa na poziom rozwoju sił zbrojnych i zdolność obronną państwa.

Istnieje ponadto i taka zależność, że nowoczesna armia socjalistyczna wpływa w istotny sposób na podnoszenie tempa i poziomu rozwoju społeczeństwa. Dostarcza socjalistycznej ojczyźnie dobrze wyszkolonych, zdyscyplinowanych i patriotycznie zaangażowanych obywateli, którzy po odbyciu służby wojskowej przenoszą swe umiejętności techniczne oraz nawyki dobrej służby i pracy do gospodarki narodowej.

W armii burżuazyjnej, jak wykazują dane procentowe przytoczone wyżej, kadra stanowi wybraną elitę społeczną, która reprezentuje interesy klas posiadających - ogólne i szczególne interesy kapitalistycznego państwa. Skład społeczno-socjalny korpusu oficerskiego jest praktycznie odzwierciedleniem klasowego charakteru tego państwa. Dostęp do tego korpusu regulowany jest bardzo ściśle przestrzegany i obowiązującymi kryteriami kadrowej selekcji klasowej.

Podstawowe różnice między armią jedną i drugą widoczne są również w kluczowym dla każdej armii problemie, jakim jest kształtowanie dyscypliny i stosunków międzyludzkich. Ich podstawą w armii socjalistycznej jest klimat szacunku, zaufania, przyjaźni i koleżeństwa. We wzajemnym współzyciu służbowym i społecznym przełożonego i podwładnego stosunki te regulowane są tokiem służby oraz dokumentami normatywnymi. Regulami-ny i przepisy wojskowe określają powinności przełożonego wobec podwładnych. Wskazują na potrzebę rozwiązywania ich spraw oraz kształtowania socjalistycznych stosunków społecznego współzycia kolektywu żołnierskiego, świadomej dyscypliny. Podwładny opiera swój stosunek do przełożonego na wzajemnym zaufaniu, zdyscyplinowaniu i szacunku, co znajduje zewnętrzny wyraz w określonej postawie. W oparciu o socjalistyczne stosunki współzycia i dyscyplinę podwładny kształtuje u siebie poczucie odpowiedzialności, moralnej i służbowej za dobre wypełnianie powinności żołnierskich.

Inaczej przedstawia się sytuacja w armii burżuazyjnej. Stosunki międzyludzkie i dyscyplina podporządkowane są tu bardzo ściśle spełnianym funkcjom zewnętrznym i wewnętrznym. We wzajemnym zachowaniu i zależnościach na pierwszym miejscu stawia się zagwarantowanie lojalności, podporządkowanie jej rozwijanemu militarystyce, a także zabezpieczeniu podstawowych interesów własnej burżuazji. Z tego też względu dyscyplina tej armii oparta jest na rozbudowanym systemie kontroli i sankcji wobec opornych.

Podsumowując stwierdzić należy, że u podstaw klasowego charakteru i wszelkich różnic każdej z tych armii leży ustrój społeczno-polityczny, z którego wynikają zasadnicze treści spełnianych funkcji. Inną nader ważną determinantą różnic między armią burżuazyjną a armią socjalistyczną jest klasowa przynależność kadry zawodowej, głównie zaś jej odmienność pod względem składu społeczno-socjalnego, co z kolei pozostaje w bardzo ścisłym związku z celami politycznymi, jakim one służą.

BIBLIOGRAFIA

1. Dokumenty po historii graždanskoj wojny w SSSR, t. 1. Gospolitizdat 1941.
2. Engels F.: Wybrane pisma wojskowe. Warszawa 1962.
3. Graczyk J.: Problemy socjologiczne ludowego Wojska Polskiego. Warszawa 1972.
4. Greczko A.: Siły zbrojne państwa radzieckiego. Warszawa 1975.
5. Iwiński T.: Współczesny neokolonializm. Warszawa 1979.
6. Jaruzelski W.: Istota klasowa i nowa rola armii w społeczeństwie socjalistycznym. "Problemy Pokoju i Socjalizmu", 1975, nr 7.
7. KPZR w rezolucjach i uchwałach. Warszawa 1956.
8. Kunikowski J.: Współczesne funkcje armii socjalistycznej. "Zeszyty Naukowe ASG WP" 1981, nr 1/10/.
9. Lenin W.I.: Dzieła, t. 10. Warszawa 1955.
10. Lenin W.I.: Dzieła, t. 15. Warszawa 1956.
11. Lenin W.I.: Dzieła, t. 23. Warszawa 1951.
12. Lenin W.I.: Dzieła, t. 24. Warszawa 1952.
13. Lenin W.I.: Dzieła, t. 28. Warszawa 1954.
14. Lenin W.I.: Dzieła, t. 29. Warszawa 1956.
15. Lenin W.I.: Dzieła, t. 30. Warszawa 1957.
16. Lenin W.I.: Wojennaja organizacyja socjalizma. "Wojennaja Mysl" 1968, nr 2.
17. Lenin W.I.: O wojnie, armii i obronie ojczyzny, t. 1 i t. 2. Warszawa 1959.
18. Magon W.: Funkcje sił zbrojnych w budownictwie rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego /w:/ Budownictwo rozwiniętego społeczeństwa socjalistycznego. Warszawa 1976.
19. Maszłanka B.: Cztery oblicza militarystyki. Warszawa 1971.
20. Markiewicz W.: Struktura społeczna Niemiec Zachodnich, "Polityka" 1968, nr 5.
21. Marks K., Engels F.: Dzieła wybrane, t. 1 i t. 2. Warszawa 1949.
22. Michalik M.: Socjalistyczny sposób życia. Warszawa 1977.
23. Olozyk E., Staciwa Cz.: Wybrane zagadnienia socjologii wojska, Warszawa 1969.
24. Praca Partyjno-Polityczna w Armii Radzieckiej. Warszawa 1961.
25. Rodak M.: Korpus oficerski Bundeswehry. "Wojsko Ludowe" 1976, nr 2.
26. Sokół J.: Armia Stanów Zjednoczonych. Warszawa 1980.
27. Staciwa Cz.: Społeczno-wychowawcza funkcja armii socjalistycznej. GZP WP. Warszawa 1979.
28. Staciwa Cz.: Etapy rozwojowe ludowego Wojska Polskiego w 35-leciu. GZP WP. Warszawa 1978.
29. Stachurski E.: Świadczenia sił zbrojnych PRL dla gospodarki narodowej i społeczeństwa. "Myśl Wojskowa" 1978, nr 10.

30. Szczepański J.: Elementarne pojęcia socjologii. Warszawa 1970.
31. Tomawski W.: Bundeswehra drugiej połowy lat siedemdziesiątych. Warszawa 1980.
32. Wiatr J.J.: Socjologia wojska. Warszawa 1964.
33. Wiatr J.J.: Wojsko, społeczeństwo, polityka w Stanach Zjednoczonych. Warszawa 1962.
34. Wojsko w systemie politycznym państwa. WAP, Warszawa 1980.

Druk. ASG WP-OXV-9114, nr zam. 341 z dnia 11.3.1982 r.

